

Socijalni banditizam u Banskoj Hrvatskoj u "dugom" 19. stoljeću

Maslak, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:928584>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-03**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Sveučilišni diplomski studij povijesti i filozofije

Matea Maslak

Socijalni banditizam u Banskoj Hrvatskoj u „dugom“ 19. stoljeću

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Domagoj Tomas

Sumentor: dr. sc. Luka Pejić

Osijek, 2024.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za povijest
Sveučilišni diplomski studij povijesti i filozofije

Matea Maslak

Socijalni banditizam u Banskoj Hrvatskoj u „dugom“ 19. stoljeću

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Domagoj Tomas

Sumentor: dr. sc. Luka Pejić

Osijek, 2024.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Matea Maslak, 0111127144

U Osijeku, 26. 8. 2024.

SAŽETAK

Termin socijalni banditizam skovao je britanski povjesničar Eric Hobsbawm, a odnosi na pojave u predmodernim agrarnim društvima čiji su pripadnici bili izloženi različitim oblicima iskorištavanja i tlačenja. Gospodarske i političke neprilike sela pomogle su stvaranju bandita, koji poštivanjem i zaštitom običnog seljaka stječu pridjev „socijalni“. Socijalni bandit, ovisno o svojim karakteristikama, može biti plemenit razbojnik, hajduk ili osvjetnik. Revolucije, rat, opće nezadovoljstvo, bolesti, glad i ostale katastrofe doprinijele su širenju banditizma. Tijekom „dugog“ 19. stoljeća, dva najpoznatija bandita na prostoru Banske Hrvatske bili su Josip Joco Udmanić (1843. - 1867.) i Jovan Stanisavljević Čaruga (1897. - 1925.). Josip Udmanić moslavački je hajduk koji je djelovao sredinom 19. stoljeća, a njegove žrtve najčešće su bili imućni gospodari, trgovci i župnici. Svojom nesebičnošću u maniri Robina Hooda prisvojio je simpatije seljaka, ali i njihovu zaštitu. S druge strane, Jovan Stanisavljević Čaruga širio je strah i trepet diljem Slavonije. Kao vojni dezertjer Prvog svjetskog rata priključio se Kolu gorskih tića i postao simbolom banditske okrutnosti. Još za života bio je poznata javna ličnost, pa čak i predmet divljenja mnogih. Oduvijek je postojala ambivalentna percepcija socijalnih bandita. Za puk, oni su bili pravednici, zaštitnici i heroji, a vlast i moćnici doživljavali su ih kriminalcima koje je trebalo udaljiti iz društva. Banditi i njihova djela poslužili su kao inspiracija brojnim predstavama, pjesmama, filmovima i knjigama, a novinski članci svakodnevno su donosili izvještaje o njihovim podvizima. Cilj ovog rada je analizirati socijalni banditizam na području Banske Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća kroz prizmu djelovanja razbojnika poput Udmanića i Čaruge.

Ključne riječi: socijalni banditizam, Eric Hobsbawm, Josip Joco Udmanić, Jovan Stanisavljević Čaruga, Kolo gorskih tića, razbojnici

SADRŽAJ

UVOD	6
1. SOCIJALNI BANDITIZAM ERICA HOBSBAWMA	7
2. BANDITIZAM U HRVATSKOJ HISTORIOGRAFIJI	11
3. PREDUVJETI STVARANJA SOCIJALNOG BANDITIZMA U BANSKOJ HRVATSKOJ	14
3. 1. Politička zbivanja i gospodarske prilike u Banskoj Hrvatskoj	15
3. 2. Agrarno društvo i život u selu	16
4. JOSIP UDMANIĆ – POSLJEDNJI HAJDUK BANSKE HRVATSKE	19
4. 1. Obitelj, odrastanje i odlazak u hajduke	19
4. 2. Udmanićeve družina i hajdučki život	21
4. 3. Udmanićev kraj	26
5. JOVAN STANISAVLJEVIĆ ČARUGA – BANDIT NA PRIJELAZU STOLJEĆA	28
5. 1. Odrastanje i Prvi svjetski rat	29
5. 2. Kolo gorskih tića	31
5. 3. Sva lica Jovana Stanisavljevića Čaruge	34
5. 3. 1. Čaruga kao harambaša	34
5. 3. 2. Čaruga kao Nikola Drezgić	36
5. 3. 3. Čaruga kao Mile Barić	38
5. 4. Sudski proces i presuda	39
ZAKLJUČAK	43
POPIS LITERATURE	45

UVOD

Devetnaesto stoljeće predstavlja veliku prekretnicu u hrvatskoj povijesti. Stoljeće je to revolucija, apsolutizma, nagodbi te značajnih političkih imena poput bana Jelačića, Šokčevića i Mažuranića. I dok je pozornost povjesničara i dalje usmjerena prema zbivanjima na velikoj političkoj sceni, ovaj rad bavi se onima koji su ostali zaboravljeni u prošlosti. U kontekstu historiografije posvećene zbivanjima u 19. stoljeću, i dalje se tek rijetki hrvatski povjesničari bave istraživanjima posvećenima životima radnika, žena, razbojnika, bolesnika i drugih.

Termin socijalni banditizam skovao je britanski povjesničar Eric Hobsbawm u svojoj knjizi *Banditi*, izvorno objavljenoj 1969. godine. *Banditi* predstavljaju polazišnu točku ovoga rada koji će pokušati rasvijetliti navedeni fenomen na prostoru Banske Hrvatske u „dugom“ 19. stoljeću. Je li banditizam uopće postojao na tom području? Kako je nastao? Tko su bili razbojnici s teritorija Banske Hrvatske? Uklapaju li se u Hobsbawmovu klasifikaciju bandita? Ovo su samo neka od pitanja na koje će odgovore ponuditi ovaj rad.

Diplomski rad podijeljen je na pet cjelina. U prvoj cjelini objašnjena je osnovna terminologija i tipizacija koju donosi Eric Hobsbawm. Druga cjelina prikazuje najvažnije radove povjesničara i drugih znanstvenika koji su se bavili pitanjem banditizma kroz hrvatsku povijest. Treća cjelina opisuje gospodarska i politička zbivanja na prostoru Banske Hrvatske, a poseban naglasak stavljen je na seoske prilike, jer upravo je selo kolijevka socijalnog banditizma. Četvrta i peta cjelina slične su formom, a različite sadržajem. Prikazani su životi dvojice najpoznatijih bandita Banske Hrvatske – Joce Udmanića koji je djelovao u Moslavini sredinom 19. stoljeća i Jovana Stanisavljevića Čaruge – slavonskog bandita na samom izmaku „dugog“ 19. stoljeća. Njihovo djetinjstvo, burna mladost, prijatelji i protivnici, razlozi njihove pobune, reakcije naroda naspram vlasti te tragična smrt bit će pojašnjeni u pojedinačnim potpoglavljima.

Cilj rada je objasniti kako i zašto dolazi do pojave socijalnog banditizma te što označava njegov kraj. Isto tako, namjera je analizirati novinske prikaze bandita te rekonstruirati društvenu percepciju njihovog djelovanja. Sve navedeno bit će uspoređeno s tumačenjima koja iznosi Eric Hobsbawm u svojoj studiji. Temeljna hipoteza rada jest da je socijalni banditizam uistinu postojao i na području Banske Hrvatske u „dugom“ 19. stoljeću, ali da se bandite na njezinu teritoriju pogrešno karakteriziralo kao „domaće“ verzije Robina Hooda.

1. SOCIJALNI BANDITIZAM ERICA HOBBSAWMA

Eric Hobsbawm jedan je od najznačajnijih povjesničara 20. stoljeća. Iako rođen u Egiptu, većinu svoga života i profesionalne karijere proveo je u Engleskoj. Inspiriran brojim putovanjima, Hobsbawm tijekom 1950-ih i 1960-ih dio svojih radova posvećuje primitivnim pobunama, banditima, seljačkim političkim pokretima i strukturama agrarnih društava. Rezultati njegovog istraživanja na tu temu objedinjeni su u knjigama: *Primitivni razbojnici*¹ iz 1959. godine te *Banditi* iz 1969. godine. Potonja knjiga okosnica je ovoga rada.²

Banditizam je pojava koja dovodi u pitanje uvriježene autoritete, odnosno ekonomske i političke odnose unutar neke regije ili države. Bandit je najčešće muškarac, koji ne podliježe zakonima i autoritetima, nasilan je i naoružan, a svoju volju nameće iznudama i pljačkama. Iako je ovo uvriježena i zakonski validna definicija bandita - kriminalca, Hobsbawm se u svojoj knjizi bavi vrstom razbojnika koju javnost ne doživljava nužno kao kriminalce. Termin socijalni banditizam odnosi se na ruralne krajeve i seljake odmetnike koje bogati gospodari i vlast doživljavaju kao kriminalce, dok ih običan puk smatra zaštitnicima, borcima za pravdu, a nerijetko i herojima. Takvi banditi najčešće su mladi muškarci koji još nisu stupili u brak pa samim time nisu vezani za imanje i obitelj. Oni predstavljaju ugrozu društvene hijerarhije, dolaze iz daleka, nemaju zanat, niti zemlju, a nerijetko su po zanimanju bivši vojnici ili dezerteri. Socijalni banditizam postoji isključivo u agrarnim i pretkapitalističkim društvima, a kao rezultat javlja se neuobičajen odnos između socijalnog bandita i seljaka koji se u svojevrsnoj simbiozi bore protiv svojih tlačitelja - gradova, vlasti, gospodara, banaka i drugih.³

Najveća razlika između seljaka i socijalnih bandita očituje se po pitanju slobode. Seljak je uvijek vezan uz svoje imanje, ženu i djecu. Bandita, s druge strane, karakterizira pokretljivost. On je spreman poći u nepoznato, nerijetko ostavljajući iza sebe obitelji, prijatelje i poznanike. Ipak, glavni uzrok stvaranja bandita leži u njihovoj nemoći za pronalaskom posla koji bi im donio financijsku neovisnost. Najčešće je riječ o višku radne snage ili jednostavno nemogućnosti plaćanja iste. Problem je predstavljala i slaba integracija u ruralno društvo. Stoga, odbjegli

¹ Navedena knjiga nije prevedena na hrvatski jezik, izvorni naziv knjige jest *Primitive rebels*

² „Biography of Eric Hobsbawm“, The Eric Hobsbawm bibliography, pristup ostvaren 5. 7. 2024., <https://hobsbawm.shca.ed.ac.uk/exist/apps/hobsbawm-app/biography>

³ Eric Hobsbawm, *Banditi*, prev. Luka Pejić (Zagreb: Ljevak, 2023), 19-35.

kmetovi, bjegunci iz zatvora, sjemeništa i/ili vojske, slobodnjaci i drugi nerijetko završavaju na društvenim marginama, prisiljeni pristupiti bandama kako bi preživjeli.⁴

Socijalne bandite treba razlikovati od običnih kriminalaca. Kriminalci su najčešće stranci koji oblikuju vlastita izdvojena društva. Koriste se posebnim žargonom, dok socijalni banditi koriste samo inačicu lokalnog dijalekta. Kriminalci su praktički i ideološki antikonformisti „prije se nalaze na vražjoj strani nego na Božjoj“. Banditi s druge strane, nisu heterodoksni, nego dijele sustave vrijednosti svoga sela i naroda. To najčešće označava veliku pobožnost, ali i nepovjerenje prema strancima, a posljedično tome, brojni banditi u srednjoj i istočnoj Europi bili antisemiti. Zločinačka zanimanja često su se prenosila s koljena na koljeno, a za razliku od socijalnih bandita kriminalci uglavnom nisu marili za seljake. Oni su bili samo još jedna u nizu njihovih meta. Teško je povući jasnu granicu između bandita i kriminalaca, stoga ne čudi da su u nekim zemljama idealizirani kriminalci iz podzemlja zamijenili istinske Robine Hoodove.⁵

Budući da nemaju svi banditi podjednake karakteristike, motive i načine djelovanja, Eric Hobsbawm klasificirao ih je u tri skupine: plemenite razbojнике (*noble robbers*), hajduke (*haiduks*) i osvetnike (*avengers*). Najomiljenija narodu i najopjevanija vrsta jest plemeniti razbojnik. Takvog bandita odlikuju društveno poželjne karakteristike poput: borbe za pravdu, nenasilje (osim u samoobrani), neprijateljstvo s tlačiteljima naroda te njegovanje odnosa punog razumijevanja i solidarnosti sa svojim seljanima. Arhetip ove vrste bandita popularni je Robin Hood. Iako ga odlikuje krilatica „krade bogatima i daje siromašnima“, nerijetko se karakteristike Robina Hooda pripisuju ne samo socijalnim banditima, nego u nedostatku razumijevanja, i običnim kriminalcima.⁶

Sušta suprotnost plemenitom razbojniku jest tip osvetnika. Karakteriziraju ga razaranja, otmice, pljačke, glad te avanture s vojnicima i ženama. Strah i teror bio je dio njihova imidža. Arhetip ove vrste bandita je Lampião (1897. – 1938.) – brazilski *cangaceiro*, okrutni simbol moći i osvete. Budući da je rast banditizma povezan s ekonomskim i društvenim prevratima, pogođena područja postaju plodno tlo za razvoj neviđenih okrutnosti. No kako postoje iznimke u svakom pravilu, tako je i ovaj tip banditizma primjer patološkog zastranjivanja, čiji se *modus operandi* temeljio isključivo na nasilju, osveti i okrutnosti.⁷

⁴ Isto, 46-49.

⁵ Isto, 54-56

⁶ Tomislav Romulić, „Fenomen socijalnog banditizma“, *Essehist* 10 (2019), br. 10: 116

⁷ Hobsbawm, *Banditi*, 74-84

Posljednji tip bandita jest hajduk. Hajduci se pojavljuju tijekom 15. stoljeća s osmanlijskim prodorom u Europu. Ugroza života, gubitak imanja, bijeg od kmetstva natjerao je muškarce na kolektivni oblik seljačkog otpadništva. Razlikuju se tri oblika hajdučije. Primjerice, u Mađarskoj su hajduci išli u potragu za borcima koji bi branili gospodarevu zemlju, a zauzvrat bi dobili status slobodnjaka. Nerijetko bi preuzeli na sebe zaštitu i naoružanje vojne granice, a za to bili nagrađeni zemljom od strane cara ili princa. Posljednji oblik čine slobodni hajduci koji su odbijali suradnju i veze s vladarima i plemićima. Bili su zakleti neprijatelji Osmanlija i pučki osvetnici koji su pretežno djelovali na Balkanu. Za razliku od plemenitih bandita, hajduci ne gaje osobite simpatije prema seljaštvu, njihov polunomadski život otežavao je održavanje veza sa stanovništvom u naseljima u kojima su boravili.⁸

Banditi su uglavnom politički nepismeni, nemaju svoju viziju svijeta, niti zastupaju kakve ideologije. Oni reagiraju na neposredne nepravde, stoga banditizam predstavlja oblik samopomoći za bijeg iz nepovoljne životne situacije, a ne kakav politički program. Oni su prije svega aktivisti, ne ideolozi. Iako ih se veže uz selo i neimaštinu, banditi su za razliku od seljaka upleteni u mrežu bogatstva i moći koje stječu svojim djelovanjem. Unatoč brojnim razlikama koje karakteriziraju pojedinu kategoriju bandita, jedno im je zajedničko – otpor prema nametanju izvanjskog autoriteta i kapitala.⁹

Prije nastanka modernih država, vladari nisu uvijek uspijevali monopolizirati naoružanje, opremiti i obučiti dovoljan broj vojnih i civilnih podanika. Osim problema s ljudstvom postojali su i problemi tehničke prirode, poput neadekvatnih informacija, loše ili nepostojeće komunikacije i prijevoza. Sva moć ležala je u fizičkoj sili, a kada bi ona postala nestabilna ili slomljena – banditizam bi rapidno rastao. Prelaskom iz pretkapitalističke u kapitalističku ekonomiju, razvojem sustava informiranja, komunikacija te javne uprave polako se gasio fenomen socijalnog banditizma. Moderni svijet označio je njegov kraj.¹⁰ Hobsbawm na sljedeći način obrazlaže opstanak banditskih legendi te suvremenu fascinaciju ovim fenomenom:

„Naime, banditi pripadaju povijesti koja se pamti, drugačijoj od njezine službene udžbeničke verzije. Oni su dio povijesti koja se ne odnosi toliko na zabilježene događaje i one koji su ih oblikovali koliko na simbole čimbenika koji određuju svijet siromašnih, onih koji su u teoriji

⁸ *Isto*, 88-93.

⁹ Luka Pejić, „Pola stoljeća knjige Erica Hobsbawma *Bandits* (1969.)“, *Historijski zbornik* 72 (2019), br. 1: 245-246.

¹⁰ Hobsbawm, *Banditi*, 34-40.

mogli biti kontrolirani, što u stvarnosti ipak nije bio slučaj. Riječ je o svijetu pravičnih kraljeva i ljudi koji narodu donose pravdu. Zbog toga banditske legende i dalje nas mogu ganuti.“¹¹

¹¹ *Isto*, 170-171.

2. BANDITIZAM U HRVATSKOJ HISTORIOGRAFIJI

Hajdučka tradicija vjekovima je prisutna u kulturi hrvatskog naroda, no samo se nekolicina znanstvenika ozbiljnije uhvatila u koštac sa samim fenomenom hajdučije, odnosno banditizmom. Fenomen je to kojim se nisu bavili samo povjesničari, nego i etnolozi, književnici, novinari, političari, antropolozi i drugi koji će biti predstavljeni u ovome poglavlju. Za proučavanje fenomena socijalnog banditizma najzaslužniji je njegov utemeljitelj - Eric Hobsbawm. Njegova knjiga otvorila je novo historiografsko područje, a istraživanje banditizma s vremenom postalo je izuzetno popularno diljem svijeta. Danas se poviješću bandita bave znanstvenici u Zimbabveu i Mozambiku, Brazilu, Kini, Angoli, Kubi, Maleziji, Dominikanskoj Republici, SAD-u, Litvi, Turskoj itd.¹² Hobsbawmovi *Banditi* po prvi puta su se 2023. godine našli na hrvatskim policama u prijevodu Luke Pejića. *Banditi* predstavljaju polazišnu točku istraživanja ovoga rada s ciljem postavljanja hrvatskih bandita u Hobsbawmove okvire.

Dragutin Pavličević u svom znanstvenom članku „Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća“ na tridesetak stranica sažima najvažnije značajke hajdučije s posebnim naglaskom na hajdučiju kao oblik ogorčenja i otpora sela, odnosno bunt bezemljaša i seljačke sirotinje. Jedno poglavlje posvetio je i Joci Udmaniću za kojeg tvrdi da je „sačuvao tradiciju i etiku dobrog i pravednog hajduka“. Postavio ga je u historijski okvir u skladu s dostupnom literaturom, ali naglasio slabu istraženost i historijsku valorizaciju samog fenomena hajdučije.¹³

Biografiju Jovana Stanisavljevića Čaruge napisao je mladi znanstvenik Vlatko Smiljanić. Svoje istraživanje temeljio je na arhivskim spisima i novinskim člancima. Razlikuje ga to od ostalih autora koji su pisali romansirane biografije. Takve biografije pisane su u obliku romana, a povijesni izvori primarno služe gradnji i usmjeravanju same priče, a ne kritičkom prosuđivanju.¹⁴ Primjer takvog romana je *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću* Marina Zurla, *Joco Udmanić* Mije Stuparića ili *Krvavi listovi iz života glasovitog hajduka Joce Udmanića* Zvonimira Pužara.

Hrvatska je kroz povijest imala velik broj pučkih pisaca koji su prošli neopaženo historiografima povijesti, kulture i prosvjete. Pučki pisci bili su svjedoci svog vremena i pomagali čitateljima da bolje razumiju određenu sredinu. Takav pisac bio je i Zvonimir Pužar koji je posebno zanimanje pokazivao za povijesne teme.¹⁵ Svoju prvu knjigu o hajduku Joci

¹² Eric Hobsbawm, *Banditi*, 247.

¹³ Dragutin Pavličević, „Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća“, 129-144.

¹⁴ Vlatko Smiljanić, *Čaruga*, 9-12.

¹⁵ Mira Kolar – Dimitrijević, „Pučki pisac Zvonimir Pužar i Križevci 1910. - 1923.“ *Cris* 5 (2003), br.1: 16.

Udmaniću objavio je u Sisku 1902. godine je pod naslovom *Krvavi listovi iz života glasovitog hajduka Joce Udmanića*. U predgovoru naglašava važnost očuvanja narodnih uspomena: „U našem narodu sačuvano je dosta uspomena iz Jocinog života, ali ipak je već dosta toga otišlo u zaborav, a što još nije to bi moglo, pa da sačuvam uspomenu na sve to, nastojali smo sakupiti u okvir ove knjige sva važnija djela tog u istinu odvažnog i lukavog hrvatskog hajduka...“.¹⁶

Mijo Stuparić u svojoj knjizi *Joco Udmanić*, već u pogovoru iznosi nedoumice o moralnoj ispravnosti pisanja knjige o banditu. Prisjeća se da je još kao dječak često slušao razgovore oca i susjeda o hajduku Udmaniću, a njemu nije bilo jasno kako mogu hvaliti običnog hajduka. Vodio je bilješke, ali cijelo vrijeme je odbijao napisati knjigu. „Opet mi je došla misao: je li vrijedno pisati o hajduku, o kom su već i drugi koješta pisali?...Bi – ne bi? Već sam brojio i gumbе na lajbek: Bi – ne bi – bi ne bi...bi...I napisao sam.“¹⁷

Novinar i publicist Boris Rašeta u knjizi *Čaruga – legenda o Robinu Hoodu* (2019.) prikazuje Čarugu kao razbojnika, zavodnika i poznatu javnu ličnost. U svojoj djelomično romansiranoj biografiji uspoređuje Čarugu i Josipa Broza Tita: „Čaruga je hajdučki Tito, ali razmjeri njihove slave 20-ih nisu isti. Razbojnik je u to doba slaviji od kralja Aleksandra, a drug Tito do slave tih razmjera još će se načekati, no onda će je i stotruko prerasti.“¹⁸ Rašeta osporava Čarugi ulogu dobrog razbojnika i pokušava razbiti mit o Robinu Hoodu. Svoje žrtve nije birao, bio je pohlepan i drzak. Oni koji su ga poznavali, tvrdili su da je bio i škrt, a nakon pljačkaških pohoda, većinu blaga zadržavao je za sebe. Čaruga je za života od sebe stvorio kult, a ulogu sveca – zaštitnika sirotinje, proširio je do krajnjih granica.¹⁹

Hrvatski povjesničar Miroslav Bertoša banditizmu posvećuje veći dio svoje knjige *Doba nasilja, doba straha. Vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici nasilnici u Istri 16. i 17. stoljeća* (2011.). Bertoša provlači Hobsbawmove teze kroz istarska zbivanja 17. i 18. stoljeća. Prihvaća činjenicu da je Hobsbawm svoje *Bandite* u većoj mjeri izgradio na oralnim vrelima, a ne arhivskoj građi. Naglašava da to nije razlog za odbacivanje njegovih ideja, jer u većini pisanih povijesnih izvora prevladava negativna slika o banditima jer dolazi ponajviše od predstavnika vlasti. Budući da takvi izvori ne pružaju sliku iz perspektive razbojnika, Bertoša zaključuje:

¹⁶ Zvonimir Pužar, *Krvavi listovi*, 3-4.

¹⁷ Mijo Stuparić, *Joco Udmanić*, 5-6.

¹⁸ Boris Rašeta, *Čaruga*, 139.

¹⁹ *Isto*, 137-139.

„...važan je svaki, pa i najmanji pomak prema novim spoznajama, svaki pa i najmanji kamenčić na golemoj fresci europskog razbojništva.“²⁰

Talijanski povjesničar Stefano Petrunaro u svojoj knjizi *Kamenje i puške – društveni protest na hrvatskom selu krajem XIX. stoljeća* (2011.) proučava fenomen društvenih prosvjeda iz perspektive naroda i vlasti. Posebno zanimanje pokazuje za seljake – „primitivne razbojнике“ i njihovo uplitanje u političke vode. „Seljaci i seljanke, s margine na kojoj su se nalazili, zakoračili su na javnu scenu i zahtijevali preuzimanje riječi.“, ističe Petrunaro.²¹

Zapisi o banditima - njihovim djelima, reakcijama vlasti i mnijenju naroda - popunjavali su i novinske članke. Slavonski banditi svoje su mjesto pronašli u osječkim dnevnim novinama – *Hrvatskom listu*. Iako osnovane 1920. godine značajniju pažnju publike zadobile su upravo izvještavanjem sa suđenja Jovana Stanisavljevića Čaruge 1924. godine. Njegovim uhićenjem značajno je povećana naklada Hrvatskog lista, a novinari su svakodnevno donosili ekskluzivne vijesti iz sudnice popraćene fotografijama i ilustracijama.²² Osim *Hrvatskog lista*, u ovom radu spominju se i *Narodne novine*, list *Virovitičan* i *Pučki prijatelj*.

²⁰ Miroslav Bertoša, *Doba nasilja, doba straha*, 259-261.

²¹ Stefano Petrunaro, *Kamenje i puške – društveni protest na hrvatskom selu krajem XIX. stoljeća* (Zagreb: Srednja Europa, 2011), 12.

²² Marina Vinaj i Ivana Knežević Križić, „Hrvatski list – osječki i slavonski zavičajnik“, *Knjižničarstvo : glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema* 28 (2024), br. 1: 87-88.

3. PREDUVJETI STVARANJA SOCIJALNOG BANDITIZMA U BANSKOJ HRVATSKOJ

„Dugo“ hrvatsko 19. stoljeće razdoblje je koje obuhvaća period duži od sto godina i zaokruženo je dvama događajima koji su bitno utjecali na hrvatsku povijest. Ono započinje 1790. godine smrću cara Josipa II. i traje sve do kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Teritorijalna razjedinjenost hrvatskih zemalja tijekom „dugog“ 19. stoljeća uzrokovala je političke, gospodarske, društvene i kulturne posljedice. Zbog dugogodišnjeg podređenog položaja hrvatskih zemalja proces modernizacije, primarno pretvaranje tradicionalnog feudalnog društva u građansko odvijao se znatno sporije nego u Zapadnoj Europi.²³

Osim političkih problema, zemlja je bila suočena s novo-starim fenomenom – hajdučijom. Pojam hajdučije, u ovom kontekstu, može se izjednačiti s pojmom banditizma i/ili razbojništva. Nakon pobjede nad Osmanlijama, hajduci gube svoju primarnu funkciju zaštitnika naroda i odaju se banditzmu. Brojni čimbenici utjecali su na njegov razvoj. Najvažniji među njima jest socioekonomski čimbenik. Loša ekonomska situacija onemogućavala je kvalitetan život, a glad i očaj tjerali su pojedince s onu stranu zakona. Vojno-politički čimbenici očitovali su se kroz vođenje ratova i mobilizaciju sposobnih muškaraca. Oni su bili prisiljeni napustiti svoje domove, a njihove obitelji postale su potencijalne mete pljačkaša, svjesnih njihove nemoći. Osim toga, jedan od čimbenika je i disfunkcionalna uprava. Vlast se pokazala kao iznimno troma, a organizirane potjere često su se mjesecima odgađale zbog nedovoljnog ljudstva i financijskih izdataka. Vojna, komorska i vlastelinska vlast bile loše usklađene, a probleme su im zadavali i naoružani seljaci koji su sredinom 18. stoljeća dobili zabranu nošenja oružja, a samim time i nemogućnost suprotstavljanja banditima. Nadalje, geografski čimbenici također su doprinosili razvoju hajdučije, pogotovo u Slavoniji koja je bila pogranično područje gdje su hajduci lakše mogli haračiti pa pobjeći u tuđinu. Vremenski uvjeti bili su pogodni, baš kao i vegetacija, a šuma je postala mjesto zaštite bandita. Vlast je smatrala kako pjesme i hvalospjevi koje narod smišlja o hajducima pospješuju njihovu održivost. Pjesma je, osim zabave, promovirala banditzam i idealizirala njihove postupke.²⁴

²³ Skupina autora, *Temelji moderne Hrvatske – Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću* (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 13-14.

²⁴ Veljko Maksić, „Čimbenici pojave i održivosti hajdučije na slavonsko-srijemskom području u XVIII. st.“, *Scrinia Slavonica* 17(2017), br. 1: 79-89.

3. 1. Politička zbivanja i gospodarske prilike u Banskoj Hrvatskoj

Od lipnja 1850. godine, Banska Hrvatska razdijeljena je na šest županija. U pitanju su bile Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka kao tri hrvatske županije, te tri slavonske županije: Virovitička, Srijemska i Požeška. Iako je unutar određenih političkih krugova postojala svijest o jedinstvenoj teritorijalnoj i političkoj pripadnosti Hrvatske, Slavonije, Vojne krajine i Dalmacije, u Beču su se takve ideje redovno ignorirale ili potkopavale. Banska Hrvatska djelomičnu autonomiju imala je u obliku municipalnih prava: kroz djelovanja bana, Sabora ili korištenja vlastitog jezika. Nakon revolucionarne 1848., municipalna prava postala su temelj izgradnje hrvatske autonomije u okviru Habsburške Monarhije.²⁵

Feudalizam formalno ostaje na snazi do 1848. godine, iako Josip II. ukida kmetstvo još 1781. godine. Kmetovi su u razvijenijim dijelovima Monarhije smjeli napustiti feudalna imanja, slobodno se ženiti i obrazovati. Feudalci Banske Hrvatske ujedno su i vlastelini te uživaju pravo na feudalnu rentu, sudbene ovlasti, postavljanje svećenika u crkvama, ubiranje novčanih davanja i slično. Nerazvijenost hrvatskih zemalja značila je sporiju modernizaciju pa je feudalizam u političkom, ekonomskom i socijalnom aspektu ostao duže i čvršće na snazi za razliku od razvijenijih dijelova Monarhije.²⁶

Banska Hrvatska je 1849. godine proglasila oktroirani ustav na zahtjev bana Josipa Jelačića. Nametnutim ustavom zanemarena je hrvatska samostalnost proglašena u Saboru 1848. godine, koju je reprezentirala Banska vlada i sam ban Jelačić. Vrijeme neoapsolutizma nastupilo je 1851. godine, jednim dijelom i s ciljem osiguravanja kontroliranog razvoja kapitalističkog društva u Habsburškoj Monarhiji. Kapitalističko uređenje podrazumijevalo je odredbe poput ukidanja svih feudalnih odnosa, jednakost svih građana pred zakonom te pravnu sigurnost privatnog vlasništva. Silvestarski patent (1851.) označio je kraj oktroiranog ustava i početak otvorenog birokratskog centralizma sa sjedištem u Beču. Budući da je Banska vlada smatrana „neposlušnom“, rapidno je preuređena u carsko-kraljevsko Namjesništvo na čijem je čelu i dalje ban, ali bez istinskog banskog ugleda i moći jer se od njega očekivalo isključivo pokoravanje i lojalnost središnjoj vladi u Beču.²⁷

Hrvatsko–ugarska nagodba potpisana je 1868. godine, a njome je načelno priznata cjelovitost hrvatskih zemalja. Nagodbom su hrvatske zemlje izgubile financijsku samostalnost, a

²⁵ Skupina autora, *Temelji moderne Hrvatske – Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, 4-5.

²⁶ Iveljić, Iskra, *Banska Hrvatska i Vojna Krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine* (Zagreb: Leykam international, 2010), 92.

²⁷ Skupina autora, *Povijest Hrvata II* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 419-422.

većina poreza i prireza završila je u ugarskoj blagajni. Značajnije promjene dogodile su se za vrijeme bana Ivana Mažuranića koji je radio na ubrzanju već zakašnjelih modernizacijskih procesa. Najvažnije reforme odnosile su se na modernizaciju prava i sudstva (i njihovo razdvajanje), uređenje ustavnog sustava, modernizaciju kaznenog prava, uređenje društvenih i ekonomskih pitanja.²⁸

Modernizaciju i razvoj hrvatskih zemalja dodatno je usporio Prvi svjetski rat. Uoči rata, mobilizirano je mnoštvo stanovnika koji su ratovali u sustavu austrougarske vojske. Režimsko nasilje bilo je prisutno i prije rata. Policije, žandarmerije i doušnika bilo je posvuda, a nakon atentata na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda 1914. godine, na području Banske Hrvatske bilo je aktualno nekoliko sporova zbog veleizdaje, narušavanja javnog reda i mira, a među uhićenima našli su se i saborski zastupnici. Austrougarski vojnici iz hrvatskih zemalja bili su izrazito proturatno raspoloženi i na razne su se načine htjeli povući iz ratnih zbivanja skrivanjem po šumama i poljima, lažiranjem bolesti, namjernim trovanjem i slično. Najznačajniji izraz otpora protiv Austro-Ugarske jest pojava *zelenog kadra*, vojnih dezertera koji se od 1916. godine skrivaju po šumama i odbijaju ratovati. U nekim su krajevima Banske Hrvatske i Dalmacije izvodili prepade na oružnike i poreznike te napadali i pljačkali seljačke kuće, što dodatno povećava neimaštinu i nezadovoljstvo seljaštva.²⁹

3. 2. Agrarno društvo i život u selu

Habsburška Monarhija 1857. godine provela je prvi moderan popis stanovništva. Zapisi kazuju da je tada Banska Hrvatska imala 851.516 stanovnika od kojih su žene činile 51 %. Ukupno je postojalo 3.030 naselja, od toga 9 gradova, 53 trgovišta i čak 2.968 sela. Najveći broj stanovnika bilo je katoličke vjeroispovijedi, pravoslavci su bili na drugom mjestu i čini su 10 % od ukupnog broja stanovnika, a Židovi, protestanti i grkokatolici činili su izrazitu manjinu.³⁰

Tijekom 19. i početkom 20. stoljeća Banska Hrvatska je bila agrarna zemlja i stanovništvo se pretežito bavilo poljoprivredom (čak $\frac{3}{4}$ stanovništva). Iako se povećao broj obrtnika do Prvog svjetskog rata nije prelazio brojku od 10 % ukupnog broja stanovništva. Stanovništvo Banske Hrvatske posjedovalo je uglavnom manje zemljišne posjede. Usitnjeni posjedi nisu mogli prehraniti navlastito kućanstvo, platiti poreze, plaćati otkup zemlje nakon ukinuća feudalizma, niti ulagati u modernizaciju poljoprivredne proizvodnje. Seljaci nisu bili

²⁸ Isto, 460-469.

²⁹ Isto, 603-607.

³⁰ Iveljić, Iskra, *Banska Hrvatska i Vojna Krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*, 18.

kreditno sposobni pa su se nerijetko zaduživali kod „zelenaša“.³¹ Seljaci su službeno mogli dobiti zemlju u svoje vlasništvo tek kad su otplatili hipoteku, koju su plaćali kroz porez. Brojni porezi te financijska kriza u Austro-Ugarskoj krajem 19. stoljeća, otjerala je brojne seljake u emigraciju – trbuhom za kruhom.³²

Ukidanje seoskih zadruga i usitnjavanje poljoprivrednih zemljišta rezultirale su povećanim brojem bezemljaša. Na selu dolazi do izraženije društvene i ekonomske nejednakosti koja razara njihovo jedinstvo. Oni koji nisu ostali bez zemlje, obrađivali su svoje male posjede, ali do napretka nije dolazilo zbog primitivnog oruđa, nestručnosti, zaostalog načina obrade zemlje, slabo korištenje sortnog sjemena i gnojiva te nedovoljne financijske moći seljaka.³³ Prepreka razvoju bila je i zabrinjavajuća nepismenost stanovništva te loša komunikacijska mreža. Loše ili nepostojeće ceste, željeznice i neuređeni riječni tokovi onemogućili su brži protok robe, a veći transportni troškovi značili su manju konkurentnost na tržištu. Iako su se hrvatski političari zalagali za unaprjeđenje transporta, ono nije bilo u interesu Budimpešte i Beča.³⁴

Pored brojnih poreza, ovrha i gladi, seljake je uznemiravao i kriminal koji je nastao kao posljedica opće bijede. Krađe blaga, općinskih blagajni i domaćih životinja koje su trebale biti otpremljene u porezne urede bile su svakodnevica, a ni ubojstva im nisu bila strana. Seljaci su svoje uštedevine morali držati u kućama, jer kreditnih ustanova nije bilo ili su im bile daleke. Ta činjenica bila je dobro poznata i razbojnicima, a u Slavoniji česta su i razbojstva na cestama. Razbojnici su nerijetko dolazili iz Ugarske ili Vojne Krajine, a tamo su naposljetku i bježali nakon počinjenih nedjela. Slavonski razbojnici udruživali su se u bande koje su neki seljaci okarakterizirali kao junačke ili herojske. Postojale su i nagrade za njihovo hvatanje, ali pomaka po pitanju kriminala nije bilo. Oblast je bila nemoćna u borbi protiv razbojnika, a njihove žalbe i vapaji rezultirali su osnivanjem prijekih sudova u Požeškoj i Virovitičkoj županiji 1855. godine.³⁵

Težak položaj seljaka dodatno su pogoršale promjene koje su došle s kapitalističkim razvojem. Ekonomska kriza koja je nastupila 1874. godine i trajala sve do 1895. godine očitovala se i u poljoprivredi. Znatno je opala cijena domaćega žita, uslijed uvoza iz Sjeverne Amerike i

³¹ Skupina autora, *Temelji moderne Hrvatske – Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, 189-191.

³² Skupina autora, *Povijest Hrvata II*, 542.

³³ Pejić, Luka, „Odnos radničkog pokreta i seljaštva na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Osijeku i okolici“, *Historijski zbornik* 70 (2017), br. 2: 415-416.

³⁴ Skupina autora, *Temelji moderne Hrvatske – Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, 193-196.

³⁵ Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske* (Zagreb: Globus, 1985), 203.

Ruskoga Carstva. Novonastale prilike opet tjeraju seljake na zaduživanje. Porezi, nameti i trošarine Banske Hrvatske bili su isti kao i u ostatku Austro-Ugarske, ali dohoci hrvatskog seljaka bili su poražavajući, selom je zavladao lihva, a brojni seljaci zaputili su se u gradove tražeći posao.³⁶ Opisujući situaciju u Europi u ranom novom vijeku, povjesničar Miroslav Bertoša ističe: „Narušavanje socijalnog ekvilibrija u seljačkom svijetu – bez obzira je li riječ o ratovima, epidemijama, gospodarskim krizama, migracijama... - izazivalo je bujanje razbojništva.“ Sličnu bismo tvrdnju mogli iznijeti i za Bansku Hrvatsku kasnog 19. stoljeća. Neizvjesna gospodarska situacija koja je narušila ravnotežu unutar seljačkog svijeta zasigurno je utjecala i na širenje razbojništva u ovim krajevima.³⁷

³⁶ Bogdan Stojsavljević, *Povijest sela. Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, 1848-1918.* (Zagreb: Prosvjeta, 1973), 200.

³⁷ Miroslav Bertoša, *Doba nasilja, doba straha. Vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici nasilnici u Istri 16. i 17. stoljeća* (Zagreb: Durieux, 2011.), 254.

4. JOSIP UDMANIĆ – POSLJEDNJI HAJDUK BANSKE HRVATSKE

Hajdučija je socijalni fenomen koji se intenzivnije pojavljuje na prostoru današnje Hrvatske nakon revolucija 1848. godine. Manifestira se u kriznim i ratnim vremenima kao vid svojevrsnog otpora i oslobodilačke borbe. Riječ „hajduk“ dolazi od turske riječi „haydud“ i označava razbojnika ili bandita. Za vrijeme osmanlijskih osvajanja, to su bili ljudi koji su se odmetnuli u šumu i od tamo pružali otpor, stoga je za osvajače hajduk bio samo običan razbojnik, dok je narodu bio simbol borbe za pravdu - heroj koji je podizao moral i vjeru u bolje sutra.³⁸

U 19. stoljeću hajdučija gubi svoj oslobodilački duh, a prisvaja socijalni i razbojnički karakter. Hajduk kao osvjetnik i djelatelj pravde simbolizira nepokorenost naroda i zato je stoljećima živio kroz narodne pjesme i legende. No, bilo je i hajduka koji nisu birali svoje žrtve. Mlado, staro, bogato ili siromašno nije činilo nikakve razlike, stoga se na nekim područjima razvio i strah od hajduka, njihove odmazde, pljačke pa čak i paljevine.³⁹

Josip Joco Udmanić posljednji je poznati hajduk 19. stoljeća s prostora Banske Hrvatske. Joco se spominje kao junak romana, feljtona, operete, predstava, ali i kao antiheroj novinskih članaka koje su pratile njegov kratak hajdučki put. Ovo poglavlje predstaviti će Udmanićev život oslanjajući se na njegovo viđenje od strane naroda, književnika, novinara i vlasti

4. 1. Obitelj, odrastanje i odlazak u hajduke

Moslavina je kraj koji se nalazi u središnjoj Hrvatskoj i ulazi dijelom u prostor zapadne Slavonije. Okružena je rijekama Česmom, Ilovom, Lunjom i Trebežom. U agrarnom prostoru prevladavaju ušorena sela, prostrani pašnjaci, vrtovi i oranice. Stanovništvo se u prošlosti ponajviše bavilo obradom zemlje, stočarstvom, šumarstvom i ribarstvom, a danas je kraj znan po nafti, zemnom plinu te drvno-kemijskoj industriji.⁴⁰ Lonjsko polje i Moslavačka gora pružale su sklonište hajducima, pa tako i onom najglasovitijem - Josipu Udmaniću. Narod mu je dodijelio

³⁸ Dragutin Pavličević, „Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 20(1987), br. 1: 129-158.

³⁹ Jasmina Kutlić Uroda, „Hajdučija u Moslavini u drugoj polovici 19. stoljeća na primjeru Joce Udmanića“, *Cris* 8(2011), br.1: 338-339.

⁴⁰ Ana Bobovac, Mladen Mitar i Slavica Moslavac, *Nasljeđe – povijesne, prirodne i kulturne znamenitosti Moslavine i Zapadne Slavonije* (Kutina: Muzej Moslavine, 2008), 3-4.

brojne nadimke, a među najznačajnijima su: *moslavački Robin Hood*, *moslavački Matija Gubec*⁴¹ i *hajdučki diktator Trojedne kraljevine*.⁴²

Josip Joco Udmanić rođen je oko 1843. godine u Moslavini, ne zna se sa sigurnošću u kojemu mjestu, ali najvjerojatnije je riječ o Popovači ili selu Vidrenjaci. Joco je imao veliku obitelj. Otac mu je bio seljak, ali je zbog teškog siromaštva postao hajduk. Brzo je završio u Lepoglavi gdje je i umro. Majka Jana borila se da sama prehrani obitelj, no teško je pronalazila posla: „Počela bi raditi u nekoj kući kao služavka, ali bi je nakon nekoliko dana istjerali kad bi saznali čija je. Tada je Joco počeo krasti...“. Imao je Joco i stariju sestru Julu koja se udala za imućnog čovjeka kako bi pomogla majci. Uz sestru imao je i tri mlađa brata Franju (isto postao hajduk), Jurja i Miru.⁴³

Odrastanje u neimaštini uzelo je svoj danak, a postoji i sumnja da je Joco već kao dijete pomagao ocu u krađama. Govorilo se da „zlo rodi zlo“, a Zvonimir Pužar u svojoj knjizi *Krvavi listovi iz života velikog hrvatskog hajduka Jocana Udmanića* odmah u početku konstatira da Joco nastavlja hajdučkim stopama oca Petra. Pužar tvrdi da je „zlosretna zaraza od oca prešla na njega...“. Iako su Jocu preklinjali da ne ide očevim stopama, on drugog izlaza nije vidio: „Što ću sada? Što može čovjek, koji ni kuće ni kućišta neima; koji se svjetlosti dana bojati mora, kao biesno pseto vode...; jednom rieči: čovjek, koji je za sav svoj život od ljudskog društva otisnjut? Postati ću hajdukom!“⁴⁴

Početak njegove „profesionalne karijere“ bandita, veže se uz pljačku bogatog popovačkog trgovca Hirša. Joco ga je odabrao za svoju metu iz dva razloga. Prvi je naravski bila neimaština, a drugi razlog – osveta. Naime, Jocina obitelj, ali i druge siromašne obitelji opskrbljivale su se kod bogatog trgovca „na kredu“ uz ogromne kamate. Opljačkao ga je čak četiri puta. Iako je krao, to mu nije bilo dovoljno da izbavi svoju obitelj iz siromaštva. Jedan dan, žandari su se pojavili pred njegovom obiteljskom kućom i iz nje izvukli svu siromaštinu majke Jane kako bi se naplatili. To je razbjesnilo mladog Jocu koji se baš vraćao iz Gornje Jelenske gdje je izučavao zanat za mlinara. Otkinuo je kolac iz drvene ograde i udario žandara po glavi. To nije urodilo plodom – ovrha je bila izvršena, a Joco je morao pobjeći. Polako su se glasine o Joci počele širiti žandarskim krugovima, a oni su samo čekali priliku da ga uhite. Kako hajduk uvijek mora biti u pokretu i mijenjati svoje položaje, našao se jednog dana Joco u Gračanici i

⁴¹ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske* (Zagreb, August Cesarec Zagreb, 1990.), 186.

⁴² Dražen Kovačević, *Moslavačke legende i predaje* (Kutina: Spiritus movens d. o. o., 2005), 28-29.

⁴³ Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću* (Zagreb: August Cesarec, 1977), 112-113.

⁴⁴ Zvonimir Pužar, *Krvavi listovi iz života velikog hrvatskog hajduka Jocana Udmanića* (Sisak: Tisak i naklada Janka Dujaka, 1902), 1-6.

odlučio nekom čovjeku ukrasti dva konja kako bi ih prodao. To mu je pošlo za rukom, a već na idućem sajmu odlučio je utržiti oteto. Na njegovu nesreću, prvotni vlasnik uočio je svoje konje te javio žandarima. I tako je Joco, nekada 1863. godine, završio u križevačkom zatvoru.⁴⁵

4. 2. Udmanićeva družina i hajdučki život

Joco Udmanić dvije godine proveo je u križevačkom istražnom zatvoru, čekajući izručenje u Lepoglavu. Znao je da mora pobjeći kako bi izbjegao sudbinu svoga oca. Joco je uspio u svome naumu, a čak dvije godine se pripremao na taj pothvat. Morao je vježbati kako bi mogao trčati s okovima. Pazio je na svoje ponašanje, zadobio povjerenje stražara, a onda iskoristio trenutak njihove nepažnje i pobjegao u šumu gdje su se skrivali odmetnici od zakona. Teške životne prilike promijenile su mnoge živote. Stvorene su legije sirotinje, gladnih i žednih koji su lutali i prosili ulicama. Oni mlađi i ratoborniji, odmetnuli su se u šume i planine pa su se spuštali u pljačkaške pohode na sela i gradske periferije, a mnogi muškarci otišli su u hajduke kako bi izbjegli vojni rok i na planini upoznali sebi slične.⁴⁶

Udmanićeva je potreba i želja bila ustrojiti hrabru družinu, koja bi bila strah i trepet bogatoj gospodi. Znao je gdje pronaći upravo takve ljude. Ne zna se točan broj članova, ni sva njihova imena, ali većina autora složila se oko idućih: Todor i Jovo Uzelac, Medić, Ciganin Petar, Prosenički, Jandrašin, Gjorgje Sliepčević i Romkinja Anka (ili Mara, ovisno o autoru). Među sobom odabrali su Udmanića za vođu, a on je donio temeljno načelo družine: „Ne šteti bogataša, čuvaj narod i šteti seljaka.“⁴⁷ Zvonimir Pužar prenosi kako je otprilike izgledala njihova zakletva: „Zaklinjemo se višnjim Bogom, prečistom djevicom Marijom, majkom Njegovom, na dušu i pušku svoju, svojemu vodji Jocanu Udmaniću: da ćemo sve njegove zapovijedi i naloge točno obdržavati i izpunjavati, te u celom svom životu držati se samo jednog načela – Ne šteti bogataša, čuvaj narod i šteti seljaka. Amen.“⁴⁸ Odlučili su da se moraju smjestiti daleko od žandara, ali i svijeta pa su otišli na Garić-grad:

„Povrh sela Gornje Jelenske, na najvišem vrhuncu Moslavačke gore, bile su ruševine drevnog Garić-grada. Sam vrhunac, na kojem stoje ruševine, zaštićen je opkopom. Sa sjevera je strmina upravo neprohodna, a s juga vodi vijugava staza kojom se nije lako popeti do ruševina. Pod stijenom u zemlji nalazi se prostrana spilja koja je nekada služila kao tamnica. Gore joj je otvor bio zarastao u ljeskar i grmlje, a ispod zemlje iz nje je vodio tajni hodnik

⁴⁵ Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, 109-110.

⁴⁶ *Isto*, 109.

⁴⁷ Zvonimir Pužar, *Krvavi listovi*, 6-10.

⁴⁸ *Isto*, 11.

kojim se izlazilo na sjevernu strane, u gustu šumu. U Udmanićevo vrijeme ta je spilja bila glavno sklonište za njega i njegove ortake.“⁴⁹

Joco i družina odlučili su opljačkati nekog vlastelina J.V. u njegovu dvorcu. Vlastelin je pružao otpor pa su ga morali zavezati. Tražili su da im da 500 forinti jer je na toliko bila raspisana Jocina glava. Uzeli su 500 forinti i svo oružje koje su našli te pobjegli. Joco kao vođa, naredio je da se dio novca podijeli siromašnima. Odabrali su udovicu Mariju i njezinu malu djecu kojoj su taman žandari zbog neplaćenih poreza odnijeli krevete i klupe. Joco i Todor odnijeli su joj novac pod okriljem noći, a ona od sreće zaplakala.⁵⁰

„Vijest o plemenitom razbojniku proniješe se poput munje Hrvatskom. Tako je počela jedna od najčudnijih legendi o Joci Udmaniću. Posvud po narodu zakolaše priče o tome kako je on zaštitnik siromaha. Tu su legendu neki književnici i povjesničari uspoređivali s nekadašnjim engleskim junakom iz 12. stoljeća, Robin Hudom (Robin Hood), koji je bio vladar u čuvenoj Šervudskoj (Sherwood) šumi i koji je otimao od bogatih da bi dao siromašnima. I Jocu je siromašni puk Moslavine pretvorio u simbol osvetnika. Zbog toga što je vukao za nos mogućnike, izmicao potjerama žandara i vojnika, te s debelom ucjenom na glavi šetao selima i mjestima, postao je popularan, a narodna mašta mu je dodavala sve nove oblike i odlike.“⁵¹

Udmanić i njegova družina bili su najaktivniji u razdoblju od 1865. do 1867. godine. Iako je on tada bio samo mladić u ranim dvadesetima, to razdoblje predstavlja vrhunac njegove hajdučije. Družina se nije libila odlaziti u gradove, a jedan gradski posjet ostat će posebno zabilježen. Naime, Udmanić, braća Uzelac i Jandrašin, u listopadu 1865. godine, nakon par „odrađenih poslova“, posjetili su krčmu „Turopoljac“ u Zagrebu. Budući da se pročulo o pljačkama koje su hajduci izvodili, žandari su provjeravali svaku njima nepoznatu osobu. Isto se dogodilo u krčmi, žandari su došli do Joce i družine te tražili od njih putne listove. Družina se uspaničila pa su ih žandari odlučili privesti i tako je Joco opet završio u istražnom zatvoru. Jovan Uzelac uspio pobjeći, ali uhvatili su ga u vlaku za Sisak.⁵² *Narodne novine* potvrđuju da su 14. listopada uhićeni razbojnici u krčmi Blaža Novaka „Turopoljca“, a žandari su imali problema s identifikacijom svih privedenih: „U prediztrazi, tu povedenoj, kažu odmah Todor Uzelec, graničar iz ogulinske pukovnije, i Franjo Jandrašin, svoja imena, a treći Josip Udmanić, na koga u glavu raspisali na 500 for., pošto je, bivši od kr. žup. sudb. stola križevačkoga odsudjen na 10

⁴⁹ Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, 115.

⁵⁰ *Isto*, 119-122.

⁵¹ *Isto*, 122.

⁵² Jasmina Uroda-Kutlić, „Hajdučija u Moslavini...“, 342.

godinah tamnovanja u Lepoglavi, utekao još prije utamničenja, tajio je sve dotle svoje pravo ime...“⁵³

Joco je u zatvoru proveo šest i pol mjeseci, a u tom razdoblju čak se i sprijateljio s nekim stražarima. Budući da je nekolicina stražara iskazivala poštovanje za njegovo darivanje sirotinje, Joco zamoli jednoga da mu kupi materijala da si može izraditi tamburicu u zatvoru. Stražar je to i učinio, ne znajući da Joco planira bijeg traženim materijalima. Mjesecima je vadio cigle, jednu po jednu i otvor je bio sve veći. Čekao je Joco pravo vrijeme i dočekao olujnu ljetnu noć. Gromovi su mu pružali zaštitu, a on je trčao koliko su ga noge nosile. Uskoro su za njim krenuli i žandari, no Joco je putem sreo starog poznanika koji mu je pomogao da konjima što prije stignu do Moslavine. Kad se vratio na Garić, opet je preuzeo ulogu vođe svoje družine.⁵⁴

Jocin život obilježile su dvije žene. Mara iz sela Potoka – Jocina najveća ljubav i Romkinja Anka - žena Ciganina Petra.⁵⁵ Svaki slobodni trenutak Udmanić je provodio u Potocima kod Mare, mnogi članovi družine zato su mu prigovarali i ukazivali na potencijalnu opasnost. Mara je bila lijepa djevojka koju su mnogi htjeli oženiti, govorili su da ima „...crne oči kao tamna noć, a lice kao vedar dan.“. Odrasla je bez roditelja, a za nju su skrbili stric i strina – Marko i Bara Budim. Iako su znali da je on hajduk, u bijegu od žandara, uvijek su mu pružili skrovište u Potocima.⁵⁶ S druge strane, Romkinja Anka bila je punopravan član Udmanićeve družine i on je imao visoko mišljenje o njoj: „Inače vrijedi nam mnogo. Ona je naša izvidnica. šaljemo je onamo, kamo mi ne možemo ići. Svojim kartama zadje svuda, pa i među gospodu. Čuje sve, što se o nama govori i što se protiv nas sprema...“.⁵⁷

Kako bi se hajduci prehranili, morali su često poduzimati razne pljačkaške pohode, tražili su najpogodnije mete, a nakon uspješno odrađenog posla, uvijek se slavilo. Tako je Joco krajem svibnja 1866. godine, organizirao proslavu na kojoj je bilo 30-ak ljudi koji su jeli, pili i plesali na njegov račun. Netko ih je izdao žandarima, koji su došli u provjeru pa je došlo do pucnjave u kojoj je nastradao jedan seljak. *Narodne novine* naglašavale su ozbiljnost situacije i pozvale vlasti na strožu kontrolu područja u kojima djeluju razbojnici: „Stanje čitavog pučanstva ovdie počima biti veleozbiljno. Npreostaje nam ino, van umoliti visoke oblasti, nije li već skrajnje vrieme, da se stvorinužni odbor od pet oblastih, kojim se na granicah žalosno to kolo igra...Taj

⁵³ „Pohvatani razbojnici: „Josip Udmanić, Jovo Uzelac; Todor Uzelac i Franjo Jandrašin.“, *Narodne novine*, 16. listopada 1865., br. 237, godina XXXI., 3.

⁵⁴ Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, 150-161.

⁵⁵ Neki autori Anku nazivaju Marom, neki Maru Ankom, a neki isto ime koriste za dvije različite osobe. Budući da njihova imena nisu nigdje potvrđena, koristit ću ova imena radi lakšeg razumijevanja.

⁵⁶ Mijo Stuparić, *Joco Udmanić* (Zagreb: Naklada slavenske knjižare St. i M. Radić, N.G.), 13-17.

⁵⁷ *Isto*, 62.

odbor bi se morao osigurati potrebnimi organi, da gone i progone razbojnike...“⁵⁸ Zbog brojnih pothvata Udmanićeve družine, u ljeto 1866. godine proglašen je prijeki sud za kazneno djelo razbojstva na području Križevačke, Varaždinske i Zagrebačke županije.⁵⁹

Iako se u većini literature nalazi romantiziran prikaz Udmanića kao hajduka, novine donose i njegovu osvetničku stranu. Naime, hajduci su jednom prilikom došli gostioničaru Friedu u Sirač kako bi osvetili svoje obješene prijatelje, koji su bili osuđeni zbog pljačke njegove gostionice. Sam Udmanić je handžarom ubo vlasnika i njegovu suprugu, a zatim opljačkao gostionicu. „Taj čin je strašan i pokazuje neizmiernu derzovitost te razbojničke glote. Seljaci su mirno gledali, a nitko se neusudi razbojnike smetati u njihovu poslu...“⁶⁰

Jocina glava nakon novih pohoda ucijenjena je na 1000 forinti, a *Narodne novine* raspisale su za njim tjalicu u kojoj donose i njegov opis: „Josipu Udmaniću ima 23 godine, visoka je stasa, okrugla lica, sivih očuh, jasno smeđe kose i berkovah, niskog čela, neznatnih berkovah i brade plavkaste boje, govori samo hervatski, u kojemu jeziku i čitati i pisati znade.“⁶¹

Udmanić je oduvijek vjerovao u narod i seljake. „Dok god nam seljak nije neprijatelj, dotle nas ne će lako uhititi...seljak će nas zatajiti i zaštititi...Jedni će to učiniti iz straha, da nam se ne zamjeri, drugi iz prijateljstva, treći, jer zna, da mu nismo neprijatelji...Zato: tko dirne u seljaka, tomu ću ja suditi!“, prenosi Mijo Stuparić. Cijela družina dijelila je isto mišljenje osim ciganina Petra. Prema nekim izvorima, on je bio najomraženiji član družine. Neumjeren u jelu i piću, ljubomorani na Jocu, kratkog fitilja i bez ljubavi i poštovanja prema seljacima: „Kad si već hajduk – čemu da se mučiš oko gospod, koja imadu jake ključanice i dobre straže...Ne pitaj čije je - nego uzmi tamo, gdje ti je lakše i bolje...“⁶² Zbog ovakvih stavova i načina života, Joco ga je uvijek držao na oku. Prekoravao ga za svako njegovo nedjelo, a nakraju ga je ubio. Dvije su verzije priče koje govore o razlozima ubojstva. U prvoj Joco ubija ciganina Petra zato što je opljačkao seljaka, a u drugoj verziji ga je ubio jer je Petar htio imati primat unutar družine. Novine su prenijele kako je 8. kolovoza 1866., Joco Petru zadao smrtonosni udarac nadžakom u zatiljak i pored njegova leša ostavio pismo: „Evo Vam dara od mene Josipa Udmanića – Pogubio sam Petra Ciganina, Vašega zimušnoga hajduka, - a evo čije je pogubiti mene, te pogubijo je

⁵⁸ „Razbojnički majales“, *Narodne novine*, 5. lipnja 1866., br.125., god. XXXII., 2.

⁵⁹ Dražen Kovačević, *Moslavačke legende i predaje*, 29.

⁶⁰ „Razbojstvo u Pakracu“, *Narodne novine*, 6. lipnja 1866, br.126., god. XXXII., 1.

⁶¹ „Oglas“, *Narodne novine*, 7. lipnja 1866, br.127., god. XXXII., 3.

⁶² Miju Stuparić, *Joco Udmanić*, 72-73.

sam sebe.- Žalosna mu majka bila, koji u glavi derži mene pogubiti! – U krasnoj domovini sne 8. kolovoza 1866. u 6 sati prije podne. Joso Udmanić, razbojnički vodja!“⁶³

Udmanićeve družina polako se raspadala, unutar nje bilo je dosta trzavica, ali glavni problem predstavljali su žandari i povremene hajke. Iako je Joco bio glavna meta svakog žandara zbog pitanja časti, ali i nagrade s tjeralice, mnogi njegovi najbliži suradnici završili su iza rešetaka prije njega. *Narodne novine* pratile su suđenje Udmanićevoj četi tijekom kolovoza i rujna 1866. godine. Sudskom presudom, 4. rujna, Đorđe Popović osuđen je na doživotnu tešku tamnicu zbog zločina razbojstva, krađe i sukrievnje u jednom slučaju ubojstva. Stjepan Prosenički osuđen je na 20 godina teške tamnice zbog javnog nasilja i razbojstva. Ivan Štimac osuđen je na doživotnu tešku tamnicu zbog zločina krađe i razbojstva. Franjo Jandrašin osuđen je zbog teške krađe i razbojstva na 20 godina teške tamnice. Đuro Vugrin dobio je najmanju kaznu - 12 godina tamnice jer je jednom bio sudionik u razbojstvu. No, nisu samo članovi družine dobili kaznu, primjerice Marija Treiber osuđena je na 2 godine teške tamnice zbog pomoći koju je pružila družini.⁶⁴

Udmanić je i dalje bio na slobodi, ali uvijek u bijegu. Nerijetko je sam odlazio u pljačkaške pohode, koristeći se svojim intelektom i kreativnošću. Često se znao maskirati i izmisliti ulogu koju bi odigrao za vrijeme pljačke. Maksimalno je koristio dobivene informacije. Tako se jednom prilikom obukao u fratra te pošao na proslavu rođendana nekog uglednog arhiđakona čazmanskog kotora. Tamo je slušao tračeve bogataša o svojim avanturama pa usred večere izvadio pištolj i tražio da mu domaćin preda svoje dukate i škude. Zadovoljan plijenom, Joco se poslužio njihovom kočijom i pobjegao.⁶⁵ Kad nije bio maskiran, Joco se u više navrata putem pisma najavljavao bogatoj gospodi i župnicima te tražio da mu pripreme novac ili pošalju po pismonoši. *Narodne novine* donose jedno takvo pismo koje je Joco 7. prosinca 1866., poslao cerskom župniku tražeći 300 forinti:

„Gospodine! Evo vam nekoliko besedin na kratkom dajem, ako želite, da vam na dobro izajdu. Ja vam neću puno razlagati; vi i sami možete znati, kakove su to stvari i kuda bi moglo izaći, ako tverdi i bez pameti budete, ako želite sretno i mirno da bude, poaljite mi 300 for. odmah sada...Ostajte zdravi, nemojte raditi, da vas ozledim. – Josip Udmanić s. r. sada razbojnik.“⁶⁶

⁶³ „Iz Moslavine javljaju...“, *Narodne novine*, 13. kolovoza 1866., br. 186., god. XXXII., 2.

⁶⁴ „Osuda proti Udmanićevim ortakom“, *Narodne novine*, 4. rujna 1866., br. 203., god. XXXII., 2.

⁶⁵ Zvonimi Pužar, *Krvavi listovi*, 15-20.

⁶⁶ „Udmanić da je 7. o. m...“, *Narodne novine*, 11. prosinca 1866., br. 284., god. XXXII., 3.

4. 3. Udmanićev kraj

Joco se uvijek vraćao u Potok svojoj Mari. Jednog dana oko 23. veljače 1867., uočila je Udmanića neka starica koja se ukipila od straha. Nije mogla progovoriti, no lokalni mlinar Schenk izvukao je istinu iz nje i sam se uputio u Popovaču javiti žandarima da je u selu najtraženiji hajduk. Odmah se pet oružara zaputilo prema Potoku i opkolilo kuću u kojoj se nalazio Joco i njegova djevojka. Budući da se Udmanić nije htio predati i napustiti kuću, žandari su je odlučili zapaliti i tako ih natjerati da izađu. Maru su vatra i dim istjerali iz kuće, ali je žandari nisu htjeli upucati. Čekali su Jocu - i dočekali. Meci su letjeli posvuda i baš kad se činilo da će se Joco ipak izvući živ, malo dalje od kuće čekao ga je peti žandar i presudio mu:

„Za uglom jedne zgrade namiestio se bio kao straža peti oružnik imenom Petrović. On skoči za njim i zgrabi ga za dugu kosi. Udmanić se oberne i obori ga poda se. Mogao je pobjeći, ali ga demon razpalio, hoće da ubije ubogoga Petrovića. Dok se on bavio ovim paklenim djelom, dotle doletio ranije Pražek. Ostao mu još jedan jedini hitac u kuburi. Ovu kuburu nasloni Udmaniću na lievo uho i odapne. Skoči Udmanić još posljednji put i mertav zaroni u baru.“⁶⁷

Neki autori, smatrali su da je Jocu izdao netko iz njegovih redova. Romkinja Anka nije krila simpatije koje je gajila prema Udmaniću, niti ljubomoru koju je osjećala prema njegovoj djevojci Mari iz Potoka. Nakon što ju je Joco opetovano odbijao i ignorirao, ona mu se odlučila osvetiti i izdati ga. Čekala je trenutak kad je opet otišao djevojci u Potok te dojavila to žandarima.⁶⁸ Kad je Jocin najbliži prijatelj Todor Uzelac, saznao o Jocinom tragičnom kraju, posumnjao je na izdaju u vlastitim redovima. Na Garić-gradu sreo je uplakanu Romkinju, znao je što je napravila. Bio je spreman osvetiti svog vođu i prijatelja, ali je Anka u bijegu pred njim pala u provaliju i poginula.⁶⁹ U svakoj verziji, kraj je bio isti, baš poput Hobsbawmovog *plemenitog razbojnika* koji „...uvijek umire, i to samo zbog izdaje jer nijedan pošten član zajednice ne bi pomogao vlastima protiv njega.“ Iako često policija preuzima zasluge za ubijanje bandita, u narodu nastaju brojne priče i pjesme koje proklinju izdajice svojih zaštitnika. Sam puk, poraz bandita doživljava kao vlastiti jer njihovom smrću, nestaju nadanja u bolje sutra. Neki poznati banditi koji su nastradali zbog izdaje su Billy the Kid, Jesse James, Sam Bass, Salvatore Giuliano i drugi.⁷⁰

⁶⁷ „O Udmanićevom posljednjem sukobu...“, *Narodne novine*, 6. ožujka 1867., br. 57., god. XXXIII., 2.

⁶⁸ Mijo Stuparić, *Joco Udmanić*, 250-264.

⁶⁹ Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, 204-205.

⁷⁰ Eric Hobsbawm, *Banditi*, 60-68.

Nakon Udmanićeve pogibije, u njegovom novčaniku pronađeno je oprostajno pismo. Pismo govori o njegovim osjećajima, nesretnom životu i tugovanju nad sudbinom svoje obitelji. Spominje kako mu je otac umro u Lepoglavi i kako će vjerojatno i mlađi brat doživjeti istu sudbinu. Zahvaljuje Bogu i uspoređuje svoje muke s Isusovim te se pravda kako drugog izbora u životu nije imao. Joco pismo završava ovim paragrafom: „Poslie smerti moje sietiti će se mnogi i mnogi ovuda prolazeći i zločinac jasnoga života moga, te će se okrenuti s puta, kojim je pokušao i misliti na Boga, na kojeg je već odavna zaboravijo (u potpisu) Udmanić s. r.“⁷¹

Zvonimir Pužar kazuje da Jocinom smrću nije nestalo hajdučije i njegove družine. Mala skupina momka se okupila i nastavila Udmanićevim putem, to su bili redom: Todor Uzelac, Kosta Mesarčić, Luka Vukašić i Lovro Bosanac, a priključio ima se i novo-stari član Medić.⁷² Iako kasnije o njima nemamo provjerenih podataka, Pužar o njihovim životima piše u svojoj knjizi *Udmanićevi ortaci – crtice iz haramijskog života*.

⁷¹ „Udmanićev list“, *Narodne novine*, 14. ožujka 1867., br.61., god. XXXIII., 3.

⁷² Zvonimir Pužar, *Krvavi listovi...*, 91-95.

5. JOVAN STANISAVLJEVIĆ ČARUGA – BANDIT NA PRIJELAZU STOLJEĆA

Tanka je linija koja dijeli zločinca od hajduka, stoga je teško razlučiti između obične pljačke i razbojništva naspram oslobodilačke borbe. Nerijetko narodna predaja i povijesne činjenice ne grade istu sliku. Narodne pjesme, priče i predaje ne govore o sukobima hajduka s vlastitim narodom i koliko god se hajdučija pokazivala surovom i nasilnom, nailazila je na nemali broj simpatizera i pomagača, što je na kraju samo potpirivalo brojne legende. Dragan Jovašević u knjizi *Hajdučija između istine i legende* iznosi svoje viđenje: „Hajdučija je, u stvari, bila opaka bolest jednog korumpiranog režima koja je s vremenom bujala i imala široko uporište na selu.“⁷³ Nizozemski antropolog Anton Blok početkom 1970-ih upućuje kritiku Hobsbawmu i upozorava na nejasno razlikovanje socijalnih bandita od „običnih“ zločinaca. No Hobsbawm inzistira da: „Iako su u očima službenog zakon bili u podjednakoj mjeri delinkventi, socijalni i zločinački banditi nisu usporedivi jer su iz perspektive običnog puka jedni bili zločinci, a drugi nisu.“⁷⁴

Čaruga je hajdučio od 1919. do kraja 1923. godine. Bio je dio crne statistike prema kojoj je 1919. godine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca bilo je počinjeno 1287 razbojništva, a 1927. godine broj je pao 359. Ta brojka opet je narasla krajem dvadesetih godina zbog ekonomskih i političkih zaoštavanja. Gledajući razbojništvo kroz brojke, ono nije bilo podjednako u cijeloj Jugoslaviji. Primjerice, 1927. godine u Hrvatskoj i Slavoniji izvršeno je 73 razbojništva, 2637 krađa, 243 ubojstva i 1304 tjelesne ozljede. U Srbiji je, s druge strane izvršeno: 22 razbojništva, 338 krađa i 133 ubojstava. Kako bi osigurali red i sigurnost u državi, vlast je 1. srpnja 1920. godine usvojila mjere koje su uključivale: pojačavanje vojnih garnizona čiji će činovnici dobivati posebne dodatke na plaći i beneficirani radni staž, podizanje vojarni na graničnom frontu, a za zločine odmetnika odgovarat će i njegova obitelj. Vlast je time objavila rat razbojnicima, čija je sudbina ionako već bila unaprijed znana: „Sudbina je hajduka da umre obuven, u cipelama ili čizmama, nalazi smrt na ulici izrešetan mecima žandara ili pak viseći pola metra iznad zemlje s omčom oko vrata.“, prenosi Dragan Jovašević.⁷⁵

⁷³ Dragan Jovašević, *Hajdučija*, 17-18.

⁷⁴ Eric Hobsbawm, *Banditi*, 195-204.

⁷⁵ Dragan Jovašević, *Hajdučija*, 20-22.

5. 1. Odrastanje i Prvi svjetski rat

Jovan Stanisavljević Čaruga rođen je 2. veljače 1897. Dijete je Proke Stanisavljevića, ratara i pravoslavca vlaških korijena i Ikonije Smiljić, domaćice katolkinje podrijetlom iz Mikleuša kraj Slatine. Jovo je imao sestru Kristinu, ali ne zna se je li ona bila mlađa ili starija od njega. Ime je dobio po djedu koji je bio na glasu kao jedan od najbogatijih zadrugara. Jovan je rođen i odrastao u Barama, selu koje je bilo u sastavu općine Bare i Virovitičke županije. Baš kako ime i nalaže, zemlja je bila bogata vodom pa su zbog toga nastajale bare koje su pospješivale bujanje šuma hrasta lužnjaka, vrbe i topole. Stanovnici ovog ravničarskog mjesta bavili su se poljoprivredom i stočarstvom, a drvna prerada bila je glavna gospodarska djelatnost. Prema popisu stanovništva, selo Bare 1910. godine imalo je 310 žitelja, od kojih je čak 66 % bilo pravoslavne vjeroispovijesti. Broj pravoslavaca povezuje se s dolaskom pravoslavnih Vlaha još tijekom 15. stoljeća zbog osvajanja Osmanlija.⁷⁶

Jovin pradjed Jakov, upravljao je zadrugom Stanisavljević-Čarug, koja je za vrijeme njegova vodstva bila jedna od najvećih i najbogatijih u Virovitičkoj županiji. Njega je naslijedio Jovin djed, također Jovan koji se ponosio svojom strogom disciplinom i uspješnim poslovanjem. Iako kasnije, Čaruga priznaje genijalnost svog djeda, u njemu je vidio izvor svih svojim problema. Naime, djed je Jovinog oca Proku umjesto u školu, poslao u planine da brine o svinjama. Našao mu je ženu kad je napunio 18. godina i zatim umro. Mladi Proko bio je dugo izoliran od svijeta i bez potrebnih vještina. U njihovom domu, ali i zadruzi – došlo je do krize.⁷⁷

Jovo je kao dječak radio na zemlji i pomagao roditeljima u kući. Išao je u pučku školu, majka ga je poticala da nastavi školovanje nakon položena četiri razreda, no otac je zahtijevao da ostane u Barama i bavi se imanjem. Obitelj je doživjela veliku tragediju, 1907. godine iznenada i iz neutvrđenih razloga umire Jovina majka Ikonija. Jovin otac se četiri tjedna nakon smrti supruge ponovno ženi, a loši odnosi s pomajkom natjerali su Jovu da napusti obiteljski dom i ode u Osijek izučiti bravarski zanat. Obrtnici su bili pokretači razvoja grada i stoga je obrtnička škola bila iznimno privlačna mladim momcima. Škola je trajala četiri godine, a ne zna se koliko je razreda Jovo uspješno završio, s obzirom na to da se u kasnijim spisima identificirao kao ratar.⁷⁸

Iz Osijeka se vraća u rodne Bare nakon nezavršene obrtničke škole. Osim nepovoljne obiteljske situacije i narušenih odnosa s ocem i pomajkom, sredinom 1914. godine započeo je

⁷⁶ Vlatko Smiljanić, *Čaruga – životopis slavonskog razbojnika Jovana Stanisavljevića 1897. – 1925.* (Zagreb: Despot infinitus d. o. o., 2020.), 13-22.

⁷⁷ „Zbog čega se Jovan Čarug odmetnuo u hajduke“, *Hrvatski list*, 20. siječnja 1924, br.17., god. V., 3.

⁷⁸ Vlatko Smiljanić, *Čaruga*, 22-23.

Prvi svjetski rat i prisilna mobilizacija austrougarske vojske. Jovo je poziv za mobilizaciju dobio 1915. godine, a tek tijekom 1916. pridružio se kao vojnik 28. osječkoj pješačkoj pukovniji.⁷⁹ Njegova pukovnija poslana je u okviru V. austrougarske armije na dva krvava ratišta: u Srbiju i u Bukovinu. Stotine tisuća ljudi odlazile su na Istočno bojište, primorani boriti se za carevinu čije su temelje već smatrali trulima. Čaruga koji je tada bio mladić od 19 godina, nije htio biti topovsko meso i marširati sa suborcima na mitraljeze za ideale u koje nije vjerovao. Iako se dezerterstvo kažnjavalo smrću i to po kratkom postupku, Čaruga je ipak odlučio riskirati i staviti svoj život ispred dobiti Austro-Ugarske: „On sam bio je sebi prvi i jedini svetac u kalendaru, njegovo se ime pisalo crvenim slovima, iznad njega nije bilo ničega – ni zakona, ni propisa, ni svetosti tuđega života, ni boga ni revolucije.“, piše Boris Rašeta.⁸⁰

Potkraj 1916. godine, mladi Jovan uspio je ukrasti kompletnu časničku odoru i krivotvoriti osobne dokumente. Uredio je papire i u trenu postao natporučnik Fet – otpušten na liječenje i odmor. Ovo je tek prva od uloga koju Čaruga preuzima, a maske i pretvaranja postale su njegov mehanizam operiranja i preživljavanja. No Čaruga nije mogao odmah pobjeći jer je bio zaljubljen u lokalnu djevojku, a posebno mu je zasmetao jedan njezin mađarski udvarač. „Pobjegao bi iste noći da se nije htio osvetiti nekom mađarskom vojniku, koji se motao oko Katinke, kćeri nekog lokalnog gostioničara. Jovo je bio do ušiju zaljubljen u ljepuškastu, vragoljastu djevojku.“, prenosi Marino Zurl. Pronašao je nesretnog mađarskog vojnika i na mjestu ga ubio. Tako se Čaruga vratio kući kao dezertjer, ali i ubojica.⁸¹

Povratkom u rodno selo Bare, Jovan je postavljen na čelo Narodne straže. Seljaci su se često pijani prepirali, sve dok jednog dana seoska svađa nije prerasla u ubojstvo. Knez Stanko Bošnjak zamjerio se selu, a Čaruga i dva njegova rođaka presudila su mu na kućnom pragu. Istraga se sporo provodila i činilo se da su svi zaboravili na taj događaj. Idila je potrajala sve do Jovinih svatova. Naime, oženio se Savetom N. u ljeto 1919. godina, a nakon svadbe priveli su ga žandari. Osuđen je na četiri godine teške tamnice zbog sudioništva u ubojstvu Stanka Bošnjaka te je otpremljen u kaznionicu u Mitrovici. Jovan nije imao u planu „odležati“ svoju zatvorsku kaznu pa je odlučio da mora pobjeći. Strpljivo je čekao pravi trenutak. Jednog prosinačkog dana 1919. godine, zatvorenici su cijepali drva u općinskom podrumu. Dok su ostali radili, on se

⁷⁹ *Isto*, 24-26.

⁸⁰ Boris Rašeta, *Čaruga – Legenda o Robinu Hoodu* (Zagreb, 24sata d. o. o., 2019.), 22-26.

⁸¹ Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, 13-14.

povukao, ukrao civilno odijelo i pobjegao. Za njim je raspisana tjeralica, a on je potražio utočište u dubini slavonskih šuma.⁸²

5. 2. Kolo gorskih tića

Kako bi preživio kao bjegunac od zakona, Jovo se bavio krijumčarenjem duhana. Najčešće se skrivao po šumama, spavao u tuđim stajama, a nerijetko je dane i noći provodio po gostionicama. U to vrijeme upoznao je i Božu Matijevića, vođu zelenokaderaške družine Kolo gorskih tića. Pri upoznavanju, Božo mu je dao oružje i Jovan je postao članom njegove hajdučke družine.⁸³ Matijević nije bio običan razbojnik, njegove težnje ležale su u društveno-političkim promjenama. Bio je boljševik i Lenjinov simpatizer, a nakon mobilizacije u vojsku Austro-Ugarske, pobjegao je u Rusiju i priključio se Oktobarskoj revoluciji⁸⁴. Oduševljen viđenim, isto je želio postići i u Jugoslaviji – revoluciju seljaka i radnika⁸⁵. Povratkom u rodni kraj organizirao je Kolo gorskih tića u nadi da će zapaliti plamen revolucije. Njegova prvotna ideja nije zaživjela, a gorski tići skrenuli su u kriminalne vode.⁸⁶ Zeleni kadar naglašavao je banditsku slobodu koja je stoljećima živjela u usmenoj narodnoj kulturi. Svoju pripadnost određenoj skupini dezerteri su iskazivali na razne načine: tetoviranjem, ekstravagantnom odjećom i obućom koja je simbolizirala otpor nametnutom autoritetu, posebnim slengom ili uzimanjem maštovitih imena baš poput Kola gorskih tića.⁸⁷

Kolo gorskih tića utemeljeno je na dvama dokumentima: Statutu i zakoniku tzv: Zakon i kazna. Statutom su određene tri stavke. Prva – društvo Kolo gorskih tića među sobom bira najiskusnijeg vođu. Druga – svaki član dužan je ispunjavati svoje dužnosti ili snositi posljedice. Treće – tko se slaže s navedenim, dužan je ostaviti svoj potpis (ili staviti x ako je nepismen) i time postaje punopravan član društva. Nakon što je donesen Statut, napisan je Zakon i kazna. Zakonik se sastojao od dvanaest točaka u kojima su zapisane dužnosti svakog člana. Ukratko,

⁸² Isto, 14-16.

⁸³ Vlatko Smiljanić, *Čaruga*, 34-35.

⁸⁴ Boljševizam postaje vodeća ideologija nakon Oktobarske revolucije, a karakteriziraju je ideje o nužnosti revolucije i odbacivanju države. Vlast Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bila je izrazito antiboljševička, a razvoj represivnog aparata pomagao je suzbijanju prodora boljševičkih ideja kroz brojna uhićenja, progone i osnivanja antimarksističkih klubova. Vidi više u: Ana Rajković, „Borba protiv „bacila“: suzbijanje boljševičkih ideja na području Slavonije između dvaju svjetskih ratova (1918.-1939.)“, *Scrinia Slavonica* 21 (2021), br. 1: 356-359.

⁸⁵ U Rusiji je 1917. godine bilo oko 200 tisuća jugoslavenskih ratnih zatvorenika. Mnogi su smatrali da ideje koje su prihvatili ruski radnici i seljaci trebaju širiti po povratku kući. Nakon završetka rata, uspostavljene su karantene kojima je bio cilj provjeriti koliko su povratnici „zaraženi boljševizmom“. Subverzivne ideje povratnika natjerale su vlast da pažljivo prati njihovo kretanje. Vidi više u: Luka Pejić, „Banditry and Subversion in Croatia at the End of the Long“, *Mediterrán Tanulmányok* 30 (2020), br. 2: 197.

⁸⁶ Dragan Javošević, *Hajdučija – između istine i legende* (Beograd: Grafički atelje Dereta, 1988.), 29.

⁸⁷ Jakub Beneš, „The Green Cadres and the Collapse of Austria-Hungary in 1918“, *Past & Present* 236 (2017.), br. 1: 221-222.

svaki član morao je poštovati zapovjednika, a članovi se među sobom moraju voljeti i poštovati kao rođena braća. Nadalje, oružje uvijek mora biti spremno i pri ruci, straže se izvršava budno i točno, hrabrost i neustrašivost u borbi, zabrana udaljavanja od jedinice pa čak i u vrijeme mira. Izdaja bilo koje vrste kažnjavala se smrću, a svaki član morao je u javnosti biti na ponos i diku svojoj družini. Za svaku prekršenu točku slijedila je kazna koja je mogla biti blaža u vidu dodatne straže ili stroža – smrt.⁸⁸

U vrijeme Čarugina pristupanja Kolu gorskih tića, četa je brojala sedam članova: Božu Matijevića, Miju Rebića, Ivana „Karu“, Janka Župana, Franju Mateja i Marka (ne zna se prezime). Živjeli su po improviziranim logorima u kojima su skladištili robu, oružje, hranu, streljivo i slične potrepštine. Jedan takav logor nalazio se u šumi Crna Bara kraj Punitovaca. S obzirom na Božu Matijevića i njegovu političku opredijeljenost, Kolo gorskih tića simpatiziralo je komunizam i njegove ideje.⁸⁹

Čarugina prva pljačka po pristupu u družinu, dogodila se 9. srpnja 1920. godine u selu Bokšiću. *Kolo* je napalo bogatog židova Natana Schlossbergera. Napad je bio prethodno planiran, jedan član držao je stražu, a ostali, odjeveni u žandare ušli su u kuću zbog navodne dojave o vojnim bjeguncima. Božo Matijević usmratio je Natana hitcem u prsa, pretresli su cijelu kuću, ali novcima nije bilo ni traga. Petnaest dana kasnije 24. srpnja, u šumi Vladislavci, lugar Pavle Gašo obećao je svojim seljanima kako će osvetiti Natanovo ubojstvo i osobno ubiti članove Kola. Čaruga i ostali su ga pronašli i zaprijetili mu smrću ako ih prijavi. Morao je supruzi poslati pismo da preda njegovu karabinku i dalekozor, supruga je odmah dala sve što je traženo i stvari su po povratku predane Čarugi.⁹⁰

Treće razbojstvo dogodilo se 11. srpnja iste godina na cesti između Čitluka i Feričanaca. Članovi družine zajedničkim su snagama zaustavili Gejzu Merkla i od njega tražili oružje i novac. On im predao 1000 kruna. Čarugi to nije bilo dovoljno pa ga je obavijestio da će poslati po nekom pismo i traženi iznos. Kad je do Gejze došao papirić on nije poslušao Čarugine naredbe, nego je predao papirić žandarima. Već idući mjesec, 1. kolovoza napali su Roberta Doležala i Vasu Todorovića te im uzeli odjeću, pušku, pištolje i novac. Sljedeći dan su opljačkali trgovinu Adolfa Goldschmidta, tražili su 5000 kruna, a izašli s 2000 kruna i pobjegli za Đakovo. Matijević je donio papirić, a Čaruga i ostali članovi kasnije su došli maskirani u žandare.⁹¹

⁸⁸ Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, 17-18.

⁸⁹ Vlatko Smiljanić, *Čaruga*, 37.

⁹⁰ *Isto*, 37-38.

⁹¹ *Isto*, 38-39.

Često bi po uzoru na ruske anarhiste slali prijeteća pisma i u njima tražili određenu svotu novca. *Hrvatski list* objavio je jedno takvo pismo:

“Poštovani gospodine! Nalažem vam da mi za 5 minuta izručite 5000 dinara. Ne budete li izručili, desiće se i s vama što i s bokšičkim trgovcem Slosbergerom. Ništa se ne srdite što ja od vas tražim novac. I vi ste mene tražili sa žandarima, kad ste od moje bivše supruge odnijeli dvije stolice, što sam ja kupio za vlastite pare od Miška Mate iz Bara. A vi ste rekli, da sam ja stolice od vas ispljačkao! Dakle, zato mi imate za pet minuta izručiti 5000 dinara. Ako se tome oprete, bićete kažnjeni metkom. Kad novac izručite, od volje vam je hoćete javiti žandarima ili ne ćete. Ako ne javite, vas ne smije više niko dirati, ali ako javite, da ste meni novac izručili, onda ćete biti opet globljeni s 10 000 dinara. Meni je u jednu ruku svejedno i ne srđim se hoćete li javiti ili ne. Dakle, to do vas stoji. S poštovanjem. Jovo Čarug.“⁹²

Kolo gorskih tića postalo je strah i trepet Slavonije. Organizirane su mnoge hajke, ali nijedna nije polučila značajnije rezultate. Hajduci su uspjeli preživjeti zahvaljujući svojim jatacima, pouzdanim pomagačima koju su za svoj rad bili nagrađeni novcem opljačkanih ljudi. Iako su hajduci znali dobro „zaraditi“, kad bi se zaredalo par neuspješnih pljačkaških pohoda, ostajali bi bez novca. Jednom prilikom, nakon neuspjele akcije kod bogatog trgovca Stefana Milla, vođa Božo Matijević poslao je Miju Rebića s pismom kod svećenika u Punitovce. Svećenik je smireno pročitao pismo i rekao da nema 5.000 dinara. Rebić se iznenađen njegovom smirenošću zaputio natrag. Čaruga i Matijević nisu imali razumijevanja i odlučili su da mora biti kažnjen streljanjem:

„Na temelju zakona Kola gorskih tića, prvog paragrafa koji glasi: *Svaki član družine dužan je svagda i na svakom mjestu poštivati osobu zapovjednikovu i najveću poslušnost pokazati u isponjenju svojih naloga i zapovijedi kad se to tiče dobrobiti i napretka družine. Nepoštivanje, prkos i neizvršenje naloga i zapovijedi svojevoljni kažnjava se smrću*, ovime osuđujemo Miju Rebića na smrt streljanjem.“⁹³

Pretpostavlja se da je bila povećana aktivnost žandara nakon Rebićeva ubojstva pa su češće patrolirali naoružani šumom. Tako je jednog popodneva patrola opazila Božu Matijevića i otvorila paljbu u njegovu smjeru. Marino Zurl donosi pomalo nevjerojatan kraj jedne sage: „U jednom trenutku Matijević se previše otkrio. Jedan žandar to zamijeti, pažljivo nacilja i pritisne oroz. Metak je pogodio u bombe o Matijevićevu pasu a snažna eksplozija odjeknu šumom. Tijelo harambaše Bože Matijevića bilo je razneseno u komadiće.“⁹⁴

⁹² „Kako je harambaša Čarug ucjenjivao svoje žrtve“, *Hrvatski list*, 15. veljače 1924., br. 38., god. V., 4.

⁹³ Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, 25-28.

⁹⁴ *Isto*, 30.

5. 3. Sva lica Jovana Stanisavljevića Čaruge

Čaruga je uspješno igrao tri uloge: najpoznatiji je bio kao harambaša Kola gorskih tića o kojemu je brujala cijela država. Druga uloga bila mu je ona vojnog liferanta⁹⁵ u Vinkovcima – Nikole Drezgića. Naposljetku, bez problema igrao je i ulogu zaručnika Božice Smolčić i uglednog gospodina Mile Barića u Retkovcima.⁹⁶ Hobsbawm ističe kako je savršena krinka jedan od elemenata kojime razbojnik zavrjeđuje cjelokupnu legendu Robina Hooda.⁹⁷

„Ovdje se, međutim, nije našla samo jedna osobina koja izaziva pozornost već je u jednoj ličnosti spojeno mnogo njih. I ne samo to: gotovo sve su dovedene do krajnjih granica. Čarugin narcizam golemih je razmjera, ali njegova teatralnost nije ništa manje dojmljiva: stalno uskakanje iz kože u kožu, iz lika u lik, iz uloge u ulogu – pri čemu su karakteri koje glumi međusobno nespojivi ili posve oprečni – neviđeno je u povijesti ovdašnjeg kriminaliteta pa i javne scene uopće. On se dobro osjeća jedino na rubu litice.“⁹⁸

5. 3. 1. Čaruga kao harambaša

Smrt Bože Matijevića dovela je do raspuštanja Kola gorskih tića. Čaruga je nastavio lutati sam i naposljetku se zaposlio u pilani u Andrijevcima. Tamo je tijekom rujna i listopada 1920. godine upoznao radnike s kojima je reorganizirao družinu pod svojim vodstvom. Savo Živković, Đuro Milošević, Đuro Radivojević i Čaruga upustili su se u svoj prvi pljačkaški pohod 17. listopada 1920. u skladištu živežnih namjernica koja je bila pod vlasništvom obitelji Gutmann. Naoružani i maskirani u žandare napali su tamošnjeg čuvara i radnike te odnijeli robu u vrijednosti 102.035 kruna.⁹⁹

Kolo se širilo i postajalo brojnije. Novi članovi postali su Rade Stojaković, Josip Tankosić te Simo i Radovan Žukić, a krajem listopada 1920. godine počeli su smišljati nove akcije. Prva takva bila je na bogatoga Roma Stevu Šajna. Ukrali su 16.000 kruna i ubili Stevina sina Ivana. Odmah su se zaputili kod Stevinog rođaka. Rođak Toše i nevjenčana supruga dali su 32 900 kruna, a družina je ukrala sve vrijedne stvari iz njihove kuće. Tog dana, Čaruga i družina zaradili su u jednoj noći dovoljno novca za bezbrižan život narednih 6 mjeseci pa su se odlučili na kratku zimsku stanku. U svibnju iduće godine, Čaruga je privolio u družinu: Nikolu Mihaljevića, Ivana Selthofera i Vida Predragovića. Zajedno su napali motornu drezinu s

⁹⁵ Isporučitelj robe na veliko, dobavljač. *Hrvatski jezični portal*, pristup ostvaren 25. 8. 2024., https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e19hWhM%3D

⁹⁶ Dragan Jovašević, *Čaruga* (Gornji Milanovac: Dečje novine, 1984.), 89.

⁹⁷ Eric Hobsbawm, *Banditi*, 182.

⁹⁸ Boris Rašeta, *Čaruga – legenda o Robinu Hoodu*, 159.

⁹⁹ Vlatko Smiljanić, *Čaruga*, 40.

kovčegom novca namijenjenog za isplatu plaće šumarskim radnicima. Zaustavili su drezinu, okružili je sa svih strana i počeli pucati. Pljačka je uspješno izvršena i Kolo je pobjeglo na Papuk. U lipnju su opet primili nove članove Jozu Matotu i Ivana Matoševića, a već 12. lipnja imali su bliski susret s ophodnjom žandara u gostionici u Miljevcima. Čaruga je bez razmišljanja upućao žandara Franju Širolu i svi su se dali u bijeg. Širola je preminuo od sepse par dana kasnije.¹⁰⁰

Čaruga se nije uvijek držao istih ljudi, stoga je često mijenjao tzv. ortake unutar Kola gorskih tića. Bili su to Slavonci, Dalmatinci, Ličani, šumari, drvosječe i seoski nadničari. Najviše ih je pronašao unutar pilane u Donjim Andrijevcima, jer je vrbovao one hrabre, snažne i spremne. Čarugina razbojništva najčešće su uključivala maskiranje u žandarske i vojne odore, koje je nabavljao u trgovini „S. Weisz i D. Herman“ u Osijeku, gdje je često odlazio u šetnje, vožnje tramvajem, a redovno je odsjedao u uglednom hotelu „Royal“.¹⁰¹

Iako se Čarugu uspoređuje s Robinom Hoodom čija je glavna karakteristika uzimanje od bogatih i dijeljenje sirotinji, rijetko u literaturi nailazimo na priče koje svjedoče o Čaruginoj velikodušnosti. Ipak, Boris Rašeta u svojoj knjizi *Čaruga – legenda o Robinu Hoodu*, prenosi jednu zgodu koja, ako je vjerovati u njezinu istinitost, svjedoči njegovo dobročinstvo. Jednog dana, žena iz Gunje pošla je na sajam kako bih prodala svoju kravu. Na povratku zaustavili su je razbojnici i uzeli joj sve novce. Kočija koja je bila u prolazu zaustavila se pored uplakane žene, a časnik koji se vozio u njoj ponudi joj svoju pomoć. Nakon što je čuo što se dogodilo, vratili su se kočijom na mjesto zločina. Časnik je zazviždao i razbojnici su se pojavili, a on im je poručio da vrate ukradene novce. Novac je vraćen, a časnik je rekao ženi „Idi i kaži, da je Čarug povratio ukradene novce.“¹⁰² Čaruginu velikodušnost propituje i Pero Zlatar, koji kazuje da nema pretjerane sličnosti između Kola gorskih tića i družine iz Šervudske šume. Čarugina darežljivost svodila se na rijetke prigode, u kojima bi pomogao izgladnjelom skitnici ili udovicama s malom djecom. No, pričalice i guslari su na raznim svečanim i manje svečanim prigodama stotruko preuveličavali njegova dobročinstva i tako raspaljivali maštu svekolike mase.¹⁰³

Predodžba javnosti i slava važni su elementi socijalnog banditizma. Čarugi je slava silno imponirala, a njegova djela izazivala su strahopoštovanje cijele regije. Rašeta prenosi da je Čaruga bio dobro upoznat s izvještajima u tisku, a najdraže glasilo bilo mu je *Hrvatski list*. „Nakon svake akcije Čaruga je kupovao i pažljivo analizirao tisak. Tamo je nalazio mnoge stvari

¹⁰⁰ *Isto*, 45-48.

¹⁰¹ Dragan Jovašević, *Čaruga*, 45.

¹⁰² Boris Rašeta, *Čaruga – legenda o Robinu Hoodu*, 133.

¹⁰³ Pero Zlatar, *Čaruga – devet istinitih priča s gubilišta* (Zagreb: EPH media, 2011.), 8.

koje su ga veselile i neke koje su mu djelovale kao upozorenje. Nove mete, dotad nepoznati bogataši, njegova reputacija, njegova sigurnost...“, piše Rašeta.¹⁰⁴

Glasine o strašnom razbojniku Čarugi brzo su se širile. Rade Ratković, bistrički harambaša, odlučio je pri svojim pljačkaškim pohodima koristiti njegovo ime koje je izazivalo strah u narodu. To mu je omogućilo lakše pokoravanje žrtava i pružalo mu svojevrsnu zaštitu jer su nakon pljačke, žandari tražili Čarugu, ne njega. Kad ga je Čaruga pronašao, obećao mu je smrtnu kaznu. Rade ga je molio za oprost i ponudio mu da zajedno obave jedan posao, neznajući da je meta Čarugin ujak – Pero Smiljanić. Čaruga mu je pročitao optužnicu i metkom ga otpremio na drugi svijet.¹⁰⁵ Nije to bio izoliran slučaj. List *Virovitičan* donosi izvještaj o pljački koja se dogodila 8. svibnja 1922. u kojoj je 11 razbojnika opljačkalo i zlostavljalo bračni par Vasiljević iz Donje Kusunje. Kad su im oružnici ušli u trag, utvrdili su sljedeće: „Ovi su razbojnici, njih 11 na broju, bili naoružani vojničkim puškama. To su sami domaći cigani, koji su harači pod imenom Čaruga te počinili razna razbojstva i ona poznata u Borovi i Rezovcu.“¹⁰⁶

5. 3. 2. Čaruga kao Nikola Drezgić

Čaruga je bio slavonski Don Juan. Zavodnik, uvijek omiljen među ženama koje je darivao nakitom, odjećom, novcem, a mnoge od njih je i zaručio. Nerijetko se događalo da preotme djevojku nekome od članova svoje družine.¹⁰⁷ Čaruga je 1922. godine obolio od sifilisa, bolesti za koje tadašnja medicina nije imala lijeka pa je zato bila teško izlječiva. Bolest je došla kao posljedica razvratnog života te kretanja u društvima „sumnjivih“ žena. Iako se prvo za pomoć obratio Romkinji i nadriliječnici Drenji Đurđević, njezini lijekovi nisu urodili plodom pa se Čaruga morao prijaviti u Zemaljsku bolnicu u Osijeku, koristeći pri tome dokumente Drenjinog sina – Milana Đurđevića koji se kasnije pridružio bandi.¹⁰⁸

Čaruga se zbog bolesti i loše situacije unutar družine, odlučio na neko vrijeme povući iz Kola gorskih tića. No postojao je još jedan problem - nije imao isprave koje su mu bile prijeko potrebne za legalno pojavljivanje u javnosti. Aktivno je tražio načine na koje bi se mogao slobodnije kretati. U Otočcu među knjigama naišao je na prekríženo ime Nikole Drezgića i odlučio to iskoristiti. Preuzeo je njegov identitet i dobio potvrdu da je odslužio vojsku. Po prvi puta, otkako je hajduk – Čaruga je imao dokumente i prividno bio slobodan čovjek. Znao je da

¹⁰⁴ Boris Rašeta, *Čaruga – legenda o Robinu Hoodu*, 63-70.

¹⁰⁵ „Kako je Čarug poslao na drugi svijet bistričkog harambašu Radu Ratkovića“, *Hrvatski list*, 14. veljače 1924., br. 37., god. V., 3.

¹⁰⁶ „Naši dopisi“, *Virovitičan*, 11. lipnja 1922., br. 25., god. XXIV., 2.

¹⁰⁷ Vlatko Smiljanić, „Zločin i kazna Jovana Stanisavljevića Čaruge“, *Polemos* 20 (2017), br. 39-40: 33.

¹⁰⁸ Dragan Jovašević, *Čaruga*, 60-61.

mu nešto nedostaje kako bi priča bila uvjerljivija, pa je odlučio posjetiti „davno zaboravljenog bratića“ Marka Drezgića u Donjim Andrijevcima. Marko nije vidio svog pravog bratića otkako je otišao na školovanje u Beograd pa je već zaboravio na njegov lik, Čaruga je to iskoristio i pridobio ga pričama o svojoj uspješnoj karijeri vojnog nabavljača. Marko mu je povjerovao i primio ga u svoju kuću. Nakon što si je osigurao novi identitet i krov nad glavom, odlučio je početi liječiti kod dr. Mije Pischla. Budući da pravog lijeka za njega nije bilo, redovno je odlazio kod njega na injekcije, skrivajući svoj pravi identitet.¹⁰⁹ Par godina nakon njihova upoznavanja, dr. Pischl je dao izjavu za *Hrvatski list* u kojemu je za njega imao samo riječi hvale: „Drezgić je na nas sve, koji smo ga poznavali, učinio dojam poštenog, uglednog i simpatičnog čovjeka. Moja djeca su ga voljela. Čim bi on stigao biciklom pred moj stan, svaki put bi pozvonio zvoncem na biciklu, a moji bi sinčići pohrlili k njemu da ih vozika na biciklu. Moji suprugu pozdravljao je uvijek s „kistijant“...“¹¹⁰

Budući da je „bratić“ Marko bio siromašan, Čaruga mu je predložio da se presele u Vinkovce, gdje će imati više poslovnih prilika. U Vinkovcima, zajedno su u luksuznoj kući živjeli Čaruga, Mato Krmpotić – član družine, „bratić“ Marko i njegova žena Savka (u literaturi najčešće Kata). *Hrvatski list* donosi njezin opis: „Kuća je prizemna, vrlo lijepa izgleda. Velika, a sagrađena je tek pred jesen prošle godine. Još nije bila ni posvema gotova, kad ju je kućevlasnik g. Ivan Abel, pekarski obrtnik, iznajmio Čarugu za K 4.000 mjesečno.“¹¹¹ Tamo su ga svi znali kao Nikolu Drezgića. Kretao se u viskom društvu, znao je sve ugledne ljude i uvijek bio dotjeran „Oblačio se po posljednjoj modi, nosio u zapuču najskupocjeniji cvijet i uvijek se vedro smijao pokazujući red svojih zlatnih zubi.“ prenosi Marino Zurl.¹¹²

S vremenom je bratić Marko saznao pravi Čarugin identitet, ali nije ga izdao zbog obostrane koristi. Čaruga nije mogao mirovati, pa je već s novom družinom smišljao pljačkaške pohode. Kolo je ponovno zaživjelo, a Ličanin Pavle Prpić zvan Veliki, postao je Čarugina desna ruka. Dogovorena je akcija za koju se pokazalo da je najkrvavija u Čaruginoj hajdučkoj karijeri. Meta je bila vlastelinska blagajna šumarije Tompojevci. Obitelj je sjedila za večerom kad su razbojnici upali i tražili od šumara Franza Pirkmayera pristup blagajni. Budući da ključeva nije bilo, ljutiti Čaruga i Prpić počeli su pucati po ukućanima. Pirkmayer je ubijen, nadlugar Luka Tomljenović i gost Hans Julius Antonius ranjeni su, a metak je pogodio i Pirkmayerovu ženu koja je držala dijete u naručju. Pretražili su sve sobe ne bi li pronašli nešto dragocjeno. U jednoj

¹⁰⁹ Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, 48-50.

¹¹⁰ „Kako je Čarug živio u Andrijevcima“, *Hrvatski list*, 26. siječnja 1924., br. 22., god. V., 4.

¹¹¹ „Kako je razbojnik Čarug živio u Vinkovcima“, *Hrvatski list*, 15. siječnja 1924., br. 12., god. V., 3-4.

¹¹² Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, 51-52.

sobi pronašli su kuharicu i od nje uzeli 110 dinara životne uštedevine. U međuvremenu došli su i žandari pa je Čaruga naredio povlačenje. Uslijedila je opća hajka u cijeloj Slavoniji.¹¹³

5. 3. 3. Čaruga kao Mile Barić

Čaruga se u Retkovicima zaručio s Božicom Smolčić, koju su inače zvali Manda. Ovaj put Čaruga je preuzeo identitet uglednog gospodina Mile Barića. „Mile“ je svojoj odabranici redovno donosio ukradeni nakit i druge dragocjenosti, a kad mu je ponestalo novca, opet je organizirao pljačke. Sredinom studenog 1923. godine zapalio je štagalj u Retkovicima. Vatra je trebala izazvati paniku i natjerati ljude da izađu iz kuća i ugase požar. Na iznenađenje družine, seljaci nisu ni provirili iz svojih domova. Dvije su teorija zašto nisu pošli gasiti požar. Prva, sijeno i slama gore nevjerojatnom brzinom i činilo se nemogućim spasiti štagalj. S druge strane, postojala je mogućnost da su seljaci bili na dodatnom oprezu jer su u selu cirkulirali njima nepoznati ljudi pa su pretpostavili da bi mogli postati žrtve pljačke.¹¹⁴

Nakon neuspjelog pljačkaškog pohoda, Čaruga je napisao pismo svojoj Božici „Mandi“ Smolčić u kojemu tvrdi da nije povezan s paljenjem štaglja u Retkovicima i da mu u odgovoru napiše je li štagalj u potpunosti izgorio. Čaruga nije znao da je u selu živjela udovica koja se zvala Manda Smolčić te da je njegovo pismo slučajno završilo kod nje. Budući da je udovica primijetila kako pismo nije namijenjeno njoj, odnijela ga je općinskom bilježniku koji ga je predao u obližnju žandarsku postaju.¹¹⁵

Ovo pismo označit će kraj Mile Barića, Nikole Drezgića i Jovana Stanisavljevića Čaruge. Kad su žandari vidjeli da se u pismu spominje požar, odmah su predvođeni narednikom Stjepanom Balatincem opkolili kuću Božice Smolčić i priveli sve ukućane.¹¹⁶ Dugo su ispitivali članove obitelji Smolčić o njemu, a na kraju su odlučili s Božičinim ocem Vidom poći u Vinkovce i potražiti budućeg zeta Milu Barića. Kad su stigli pred Čarugin stan, vrata je otvorila Markova supruga. Nije ih htjela pustiti u stan tvrdeći da nema nikoga unutra osim nje, ali narednik Balatinac zahtijevao je da uđe i pretraži kuću.¹¹⁷ Balatinac je na podu jedne od soba pronašao Čarugu kako pijan leži na podu. Oko pasa imao je „repetir-pištolju“ s 40 naboja i nosio je shimmy cipele obložene sivim suknom koje je Balatinac odmah prepoznao kao vlasništvo

¹¹³ *Isto*, 60-62.

¹¹⁴ Vlatko Smiljanić, *Čaruga*, 66.

¹¹⁵ *Isto*, 66-67.

¹¹⁶ Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, 62.

¹¹⁷ Vlatko Smiljanić, *Čaruga*, 67.

opljačkanog trgovca Auslandera u Ivankovu. Pretresli su bili cijeli stan, priveli „Nikolu Drezgića“ i povelu ga na ispitivanje u Retkovce.¹¹⁸ To su bili Čarugini posljednji sati na slobodi.

5. 4. Sudski proces i presuda

Nekolicina zlatnih zuba u Čaruginoj čeljusti, potvrdila je njegov pravi identitet. Završio je u pritvoru u Osijeku, a tamo je boravio od 25. prosinca 1923. do 10. siječnja 1924. Čarugin glavni ispitivač bio je potpukovnik Stefanović, kojemu je bio cilj izvući što više informacija o njegovim nedjelima i članovima Kola gorskih tića. Jedan za drugim, padali su u ruke pravde njegovi bivši ortaci i jataci. Bivši virovitički župan Jovan Božić založio se za Čarugu i osigurao mu bolji smještaj, kvalitetniju hranu i odvjetnika – dr. Mladena Simovića, koji uskoro otkazuje svoje usluge zbog prijetećih pisama.¹¹⁹

Vijest o Čaruginom uhićenju daleko se čula. Nijedne novine nisu htjele propustiti priliku i izvijestiti o uhićenju najvećeg razbojnika Slavonije. Stoga ne čudi da su vijesti o Čarugi ispunjavale tisk i van Slavonije. Primjerice, *Pučki prijatelj* po uhićenju objavio je: „Istra ima svog Kolarića, a Hrvatska i Slavonija svog Čarugu. Kao što je Hrvatska-Slavonija mnogo veća od Istre, tako je i Čaruga mnogo veća i prefriganija ptica grabilica od Kolarića...Seljaci se ga još i sada boje, premda je uvijek okovan teškim lancima i dobro čuvan od svojih anđela čuvara...“¹²⁰

Osim Čaruge u ruke pravde sustavno su dolazili i ostali hajduci, članovi Kola gorskih tića. U razdoblju od 24. prosinca 1923. do 29. ožujka 1924. trajala je istraga na temelju koje je podignuta optužnica protiv Čaruge i njegovih ortaka. Svi uhićeni bili su optuženi za: dva grabežna i potajna ubojstva, četiri grabežna ubojstva, petnaest razbojstava, jedno silovanje i jedno lažno predstavljanje, a Čaruga ih je naravno sve negirao. Bila je to najpraćenija sudska rasprava Kraljevine Jugoslavije. Mnoštvo ljudi okupilo se na početku sudske rasprave 12. svibnja 1924. i ispunilo dvoranu kraljevskog sudbenog stola¹²¹.¹²²

¹¹⁸ „Kako je Čarug uhićen“, *Hrvatski list*, 10. siječnja 1924., br. 8., god. V., 3.

¹¹⁹ Vlatko Smiljanić, „Zločin i kazna“, 35-36.

¹²⁰ „Kolo gorskih ptica“, *Pučki prijatelj*, 20. ožujka 1924. br. 13., god. XXV., 4.

¹²¹ Kraljevski sudbeni stol u Osijeku svoje početke bilježi 1850. godine, a s radom prestaje 1945. godine. Djelovao je kao istražni sud za zločinstva koja podrazumijevaju dugotrajne zatvorske i smrtne kazne. Osim teških zločina, bavio se i kriminalnim prijestupima koje su karakterizirale manje zatvorske i novčane kazne. Vidi više u: Luka Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće promatran kroz elemente biopolitike i socijalne povijesti“, *Scrinia Slavonia*, 15 (2015), br.1: 138.

¹²² Vlatko Smiljanić, *Čaruga*, 77-78.

Rasprave su se vodile svaki dan s iznimkom pravoslavnih blagdana. Čaruga je uporno poricao ulogu vođe unutar Kola gorskih tića. Prpić Veliki, Čarugina desna ruka, tijekom rasprava branio je svog vođu i negirao zločine. Sva njihova lažna svjedočanstva pala su u vodu kada ih je obojicu šokirao ortak Luka Šulentić i priznao sva počinjena nedjela. Od dvanaestog dana rasprave sud je počeo saslušanja svjedoka i žrtava Čaruginih pohoda. Brojni svjedoci su izašli pred sudca i slušajući njihove izjave, Čarugini ortaci izgubili su povjerenje u njega i njegove ugledne poznanike koji su ih navodno trebali izbaviti iz zatvora. Odlučili su sve priznati u nadi da će ih istina spasiti vješala. Čaruga je također promijenio ploču, devetnaestog dana rasprave sve je priznao i do kraja suđenja, svjedočio protiv svojih ortaka.¹²³ Na jednoj od rasprava, važan govor održao je i dr. Miškulin, odvjetnik optuženog Krmpotića. Javno je prozvao Čarugu lošim vođom, koji se trebao ugledati na kineske običaje u kojima ako je podanik počinio kakav zločin, prvo vođa daje sebe batinati po tabanima. Obrana se pozivala na pravnu nesigurnost i neuređenu javnu vlast kojoj je Čaruga pred nosom haračio. Svog klijenta branio je ovim riječima: „Za sve to vrijeme (Čaruga) bio je on što više ugledan i vidjen član društva tako da je njegova moć zaslijepila ove jadnike, koji danas sjede na optuženičkoj klupi i očekuju najoštriju osudu. Da je pravna sigurnost bila potpuna, ne bi se to moglo dogoditi i ne bi ovi ljudi bili ovdje.“¹²⁴

Čaruga je uživao u medijskoj pažnji koju je dobivao u zatvoru, ali i za vrijeme svog razbojničkog života. Rado je razgovarao s novinskim reporterima koji su uspjeli dobiti propusnicu od sudbenih vlasti za zatvorski posjet. Mladi akademski slikar Vladimir Filakovac je po narudžbi osječkog *Hrvatskog lista* u zatvoru nacrtao Čarugin portret, a pričalo se da mu je honorar bio toliki da je lagodno živio pola godine.¹²⁵

Hrvatski list piše o podvojenosti javnog mnijenja po pitanju Čarugina sudskog procesa. Neki zakonodavci smatrali su da je glavna svrha kaznenog suda i sudskih procesa umiriti javno mnijenje, jer ono je živa sila i izvor svake revolucije. Dio stanovnika za Čarugu želio je najstrožu kaznu – vidjeli su ga kao razbojnika, pljačkaša i ubojicu. Ovakvu misao zastupa i većina novina toga vremena. Drugi dio je milostiv, brzo oprašta i nije ga želio vidjeti na vješalima – oni ne vide razbojnika, već narodnog osvetnika u borbi protiv silnika i moćnika.¹²⁶

Na dan osude Jovana Stanisavljevića Čaruge i njegovih ortaka, *Hrvatski list* izdao je posebno izdanje u kojemu su donesene osude osumnjičenima i njihove ilustracije. List u cijelosti

¹²³ Vlatko Smiljanić, „Zločin i kazna“, 36-37.

¹²⁴ „Branim čovjeka, a ne zločin“, *Hrvatski list*, 18. lipnja 1924., br. 142., god. V., 4-5.

¹²⁵ Pero Zlatar, *Čaruga*, 13.

¹²⁶ „Javno mnijenje u Čarugovu procesu“, *Hrvatski list*, 19. lipnja 1924., br. 143., god. V., 4-5.

prenosi osudu na smrtnu kaznu vješanjem jer je pronađen krivim kao neposredni sudionik i začetnik u 27 kaznenih djela. Jedno grabežno i potajno ubojstvo, četiri grabežna ubojstva, četiri obična ubojstva, 16 razbojstava, javno nasilje, lažno predstavljanje i teške fizičke ozljede. Proglašen je krivim po svim točkama optužnice, osim zločina silovanja Danice Muller. Osim Čaruge na smrt vješanjem osuđeni su i Pavle Prpić „Veliki“, Ivan Selthofer i Nikola Mihaljević (Selthoferu i Mihaljeviću nakon tužbe, spuštena je kazna).¹²⁷ Budući da je Čaruga bio na glasu kao ženskar i zavodnik, negirao je svaku optužbu za silovanje. Bilo je to ispod njegove časti i jedino djelo za koje ga je sud oslobodio krivnje. Što se dogodilo između njega i Danice ostat će tajna jer je taj dio suđenja bio zatvoren za javnost.¹²⁸ Hobsbawm također bilježi da su i najokrutniji razbojnici poput Lampiãoa, sebe doživljavali kao predstavnike pravičnosti u pogledu seksualnog morala. Banditima je zabranio silovanje, a napasnike kastrirao.¹²⁹

U dvorištu suda na dan vješanja 27. veljače 1925., okupilo se preko 3000 ljudi. Dvorište je bilo premalo za sve znatiželjnike pa su se neki popeli na drveće, krovove kuća, ali i na telegrafске stupove. Na sredini dvorišta nalazila su se dva vješala i dva svečano odjevena krvnika, dok su scenu osiguravali brojni žandari. Tražila se karta više za događaj godine, a na pogubljenje su došli čak neki ministri iz Beograda.¹³⁰ Izvještaji s vješanja preplavili su hrvatski tisak.

„Prošli petak obješeni su napokon u Osijeku poznati razbojnički harambaša Jovo Čarug i njegov najvrijedniji pomoćnik Prpić veliki, dok su ostali pomilovani. Točno u 7 sati počela je procedura. Prvog su doveli Prpića, koji je umolio prisutno občinstvo da mu oprost i otišao sasama mirno pod vješala, gdje ga je primio krvnik Mauzer i stavio mu uzicu na vrat. Gradski fizik koje je imao konstatovati smrt oštro je ukorio krvnika, da je šintar. Po tom su doveli Čarugu, koji se

¹²⁷ „Osuda Jove Čaruga i njegove družbe“, *Hrvatski list*, 21. lipnja 1924. br.145, god. V., 1.

“Jovu Stanisavljevića – Čaruga pronašao je sud krivim svih zločina, kojima ga tereti optužnica, osim zločina silovanja na štetu Danice Mullerove. Prema tome je Jovo Čarug uglavljen kao neposredni učesnik i začetnik (osim Tompojevaca) u 27 djela i osuđen za ove zločine: 1 grabežno i potajno umorstvo (Bučje Kamensko; usmrćen: Pavao Szekeley; 4 grabežna umorstva (Bokšić, Poreč, Ostrošinci i Tompojevci) usmrćeni: Natan Schlossberger, Ivan Šajn, Stjepan Kristek i Fran Pirkmayer; 4 obična ubojstva („Crna bara“, Miljevci, Krasković i „Jasenik“); usmrćeni: Mijo Rebić, Franjo Širola, Joza Matota i Nikola Ćurković, 16 razbojstva: Viljevo (opljačkan Pavle Gašo), Feričanci (opljačkan Gejza Merkl), Vranješevci (opljačkan Robert Doležal i dr.), Kutovi (opljačkan Adolf Goldschmidt), Tomašanci (napadaj na kuću Stefana Milla), Nova Bukovica (opljačkan magazin tt. Gutmann), Voćin (opljačkan Josip Ziegler), Nova Bukovica (napadaj na pustaru „Krivaja“), Čeralije (opljačkani Imro Herzog i Vencel Muller), Ostrošinci (opljačkani Stjepan Plaščak i Martin Kuricek, Starin (opljačkan Ivan Marko), Sredanci (opljačkan Bernhardt Fuchs), Brloška Dubrava (opljačkan Tomo Slavković), Gunja (opljačkani Heinrich Pfaff i Josip Sudić) i Ivankovo (opljačkan David Auslander); javno nasilje XII sluč. (prijeteeće pismo upravitelju pustare „Krivaja“) i prekršaj 320. kz. (lažno ime, „Pustinjski vrh“, usmrćen S. Tintor). Osim toga je još pronađen krivim zločina teške tjelesne ozljede na štetu Davida Auslandera, kome je prebio rebro.“

¹²⁸ Boris Rašeta, *Čaruga*, 76.

¹²⁹ Eric Hobsbawm, *Banditi*, 78.

¹³⁰ Boris Rašeta, *Čaruga*, 8-9.

obukao čisto šimi kao da ide na šetnju, bez ikakvog uzbuđenja. Već kad je bio poz uzicom još se smijao, kao pravi okorjeli razbojnik ili zvjer u ljudskoj spodobi. On je umro tekar za 15 minuta. Tako su konačno svršili ljudi, koji su toliko zla počinili bližnjim svojim. Nauka to je jasna, ta svako nasilje bude kažnjeno.“¹³¹

¹³¹ „Prpić i Čarug obješeni“, *Virovitičan*, 1. ožujka 1925., br. 11., god. XXVII, 3.

ZAKLJUČAK

„Dugo“ 19. stoljeće Banske Hrvatske obilježeno je brojnim promjenama. Većina stanovništva živjela je na selu i bavila se poljoprivredom. Agrarna društva posebnu su bila pogođena političkim i gospodarskim promjenama. Modernizacija se odvijala sporo, a ukidanje kmetstva proces je koji je trajao godinama i izazvao je brojne pobune na selu. Iako se bivšim kmetovima obećavala sloboda, dugovi u koje su ulazili, porezi i prirezi koje su morali plaćati dovodili su ih na rub propasti. Osim ukidanja feudalnog društva, selo su pogađale i druge krize poput ratova, gladi, bolesti te slabe i podijeljene vlasti. Suočeni s nedostatkom izbora, seljaci prelaze s onu stranu zakona i postaju banditi.

Socijalni banditizam univerzalan je fenomen koji je zahvatio gotovo svaki kutak planete Zemlje, a veže se isključivo uz selo i pretkapitalistička društva. Banditi su najčešće nezaposleni muškarci, bez žene i djece, slobodni, pokretljivi i puni mladenačke snage. Zbog toga na margini društva, u ulozi bandita, našli su se: bezemljaši, bivši vojnici, vojni dezerteri, odbjegli kmetovi, muškarci bez zanata, ali i svi oni koji nisu uspjeli pronaći posao na selu zbog viška radne snage.

Josip Udmanić rođen je sredinom 19. stoljeća u Moslavini. Njegova obitelj bila je brojna i živjela na rubu siromaštva. Neimaština je natjerala Josipova oca Petra u hajduke, ali ubrzo je završio u zatvoru gdje je i umro. Samohrana majka teško je pronalazila posao, a posebno kad se doznalo da je žena hajduka. Joco je pošao očevim stopama u nadi da će pomoći svojoj obitelji. Gotovo cijeli svoj kratki život proveo je u krađi i bijegu. Većina seljaka ga je voljela, poštovala i štitila. Krao je isključivo moćnike i bogataše, a plijen dijelio s narodom. Njegova velikodušnost nije prošla neopaženo, a narod ga je prozvaao moslavačkim Robin Hoodom.

Jovan Stanisavljević Čaruga rođen je krajem 19. stoljeća u slavonskom selu Bare. Već u djetinjstvu ostaje bez majke te odlazi u Osijek izučiti zanat. Dolaskom Prvog svjetskog rata, Čaruga je mobiliziran u austrougarsku vojsku, a nedugo nakon mobilizacije, krade tuđi identitet i dezertira. Zeleni kadar postao je izvorište bandita, a Čaruga jedan od njih. Pridruživanjem Kolu gorskih tića, Čaruga je svojom okrutnošću sijao strah Slavonijom i šire, a njegov teror punio je novinske članke. Iako je bio omiljen među ženama, većina ga se bojala i pomagala mu isključivo iz straha ili koristi. Iako ga u literaturama nazivaju slavonskim Robin Hoodom, u stvarnosti on je bio njegova sušta suprotnost.

Usporedbom ove dvojice bandita, zaključujemo o njihovim sličnostima i razlikama. Obojica su rođeni i odrasli na selu, imali su teško djetinjstvo i „karijeru“ bandita započeli u

mladosti. Živote su provodili u bijegu, skrivajući se od predstavnika vlasti. Literatura ističe njihov imidž zavodnika i miljenika žena. Rođeni su vođe i teže boljemu životu, no put kojim ga žele ostvariti razlikuje ih. Iako se obojicu naziva Robinom Hoodom, vodeći se Hobsbawmovom kategorizacijom, plemeniti razbojnik može biti samo Udmanić, dok Čaruga ispunjava sve kriterije osvetnika. Važno je naglasiti i njegov odnos sa selom i siromašnim seljacima. Udmanić je svojoj družini postavio jasna pravila o nenapadanju sirotinje, a Čaruga za seljaka i kolateralne žrtve nije mario. Iako su banditi po svojoj prirodi nasilni i opasni, Udmanićeve pljačke isključivo su ekonomski motivirane, bez fizičke i psihičke degradacije čovjeka. Ubija isključivo iz nužnosti. S druge strane, pljačkaški pohodi Kola gorskih tića bili su iznimno nasilni, puni krvi, a nerijetko su završavali i ubojstvom.

Gledajući iz perspektive današnjice, socijalni banditizam je iščeznuo i postao stvar prošlosti. Kapitalistička ekonomija narušila je agrarno društvo. Efikasnija vlast i javna uprava, razvoj represivnog aparata te ekonomski razvoj doprinijeli su nestanku socijalnog banditizma. Iako je njegova pojava ograničena na predmoderna agrarna društva, neki suvremeni povjesničari tvrde da socijalni banditizam, određenom prilagodbom, može preživjeti čak i okolnostima modernog kapitalističkog svijeta.¹³²

¹³² Eric Hobsbawm, *Banditi*, 248-249.

POPIS LITERATURE

Monografije

1. Bertoša, Mislav. *Doba nasilja, doba straha. Vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici nasilnici u Istri 16. i 17. stoljeća*. Zagreb: Durieux, 2011.
2. Bobovac, Ana, Mitar, Mladen, Moslavac, Slavica. *Nasljeđe – povijesne, prirodne i kulturne znamenitosti Moslavine i Zapadne Slavonije*. Kutina: 2008.
3. Gross, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske*. Zagreb: Globus, 1985.
4. Hobsbawm, Eric. *Banditi*. Zagreb: Ljevak, 2023.
5. Horvat, Josip. *Politička povijest Hrvatske*. Zagreb: August Cesarec, 1990.
6. Iveljić, Iskra. *Banska Hrvatska i Vojna Krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*. Zagreb: Leykam international, 2010.
7. Jovašević, Dragan. *Čaruga*. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1984.
8. Jovašević, Dragan. *Hajdučija – između istine i legende*. Beograd: Grafički atelje Dereta, 1988.
9. Kovačević, Dražen. *Moslavačke legende i predaje*. Kutina: Spiritus movens d. o. o., 2005.
10. Petrungraro, Stefano. *Kamenje i puške – Društveni protest na hrvatskom selu krajem XIX. stoljeća*. Zagreb: Srednja Europa, 2011.
11. Pužar, Zvonimir. *Krvavi listovi iz života velikog hrvatskog hajduka Jocana Udmanića*. Sisak: Tisak i naklada Janka Dujaka, 1902.
12. Rašeta, Boris. *Čaruga – Legenda o Robinu Hoodu*. Zagreb: 24sata d. o. o., 2019.
13. Skupina autora. *Temelji moderne Hrvatske – Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska, 2016.
14. Smiljanić, Vlatko. *Čaruga – životopis slavonskog razbojnika Jovana Stanisavljevića 1897. – 1925*. Zagreb: Despot infinitus d. o. o., 2020.
15. Stojšavljević, Bogdan. *Povijest sela 1848.-1918*. Zagreb: Prosvjeta, 1973.
16. Stuparić, Mijo. *Joco Udmanić*. Zagreb: Naklada slavenske knjižare St. i M. Radić, N.G.
17. Zlatar, Pero. *Čaruga – devet istinitih priča s gubilišta*. Zagreb: EPH media d. o. o., 2011.
18. Zurl, Marino. *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*. Zagreb: August Cesarec, 1977.

Znanstveni i stručni radovi

1. Beneš, Jakub. „The Green Cadres and the Collapse of Austria-Hungary in 1918“, *Past & Present* 236 (2017), br. 1: 207-241.
2. Kolar – Dimitrijević, Mira. „Pučki pisac Zvonimir Pužar i Križevci 1910. - 1923.“. *Cris* 5 (2003), br.1: 16-26.
3. Kutlić Uroda, Jasmina. „Hajdučija u Moslavini u drugoj polovici 19. stoljeća na primjeru Joce Udmanića“. *Cris* 8 (2011), br.1: 338-348.
4. Maksić, Veljko. „Čimbenici pojave i održivosti hajdučije na slavonsko-srijemskom području u XVIII. stoljeću“. *Scrinia Slavonica* 17 (2017), br. 1: 73-95.
5. Pavličević, Dragutin. „Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 20 (1987), br. 1: 129-158.
6. Pejić, Luka, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće promatran kroz elemente biopolitike i socijalne povijesti. *Scrinia Slavonica* 15 (2015), br. 1: 133-174.
7. Pejić, Luka. „Banditry and Subversion in Croatia at the End of the Long“. *Mediterrán Tanulmányok* 30 (2020), br. 2: 187-205.
8. Pejić, Luka. „Odnos radničkog pokreta i seljaštva na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Osijeku i okolici“. *Historijski zbornik* 70 (2017), br. 2: 411-438
9. Pejić, Luka. „Pola stoljeća knjige Erica Hobsbawma Bandits (1969)“. *Historijski zbornik* 72 (2019), br. 1: 245-248.
10. Rajković, Ana. „Borba protiv „bacila“: suzbijanje boljševičkih ideja na području Slavonije između dvaju svjetskih ratova (1918.-1939.)“. *Scrinia Slavonica* 21 (2021), br. 1: 355-387.
11. Romolić, Tomislav. „Fenomen socijalnog banditizma“. *Essehist* 10 (2019), br. 10: 116-122.
12. Smiljanić, Vlatko. „Zločin i kazna Jovana Stanisavljevića Čaruge“. *Polemos* 20 (2017), br. 29-52.
13. Vinaj, Marina, Knežević Križić Ivana. „Hrvatski list – osječki i slavonski zavičajnik“. *Knjižničarstvo : glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema* 28 (2024), br.1: 81-92.

Internetski izvori

1. „Biography of Eric Hobsbawm“, The Eric Hobsbawm bibliography, pristup ostvaren 5. 7. 2024., <https://hobsbawm.shca.ed.ac.uk/exist/apps/hobsbawm-app/biography>
2. „Liferant“, Hrvatski jezični portal, pristup ostvaren 25. 8. 2024., https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e19hWhM%3D

Novine

1. *Narodne novine* (Zagreb)
2. *Hrvatski list* (Osijek)
3. *Virovitičan* (Virovitica)
4. *Pučki prijatelj* (Krk)